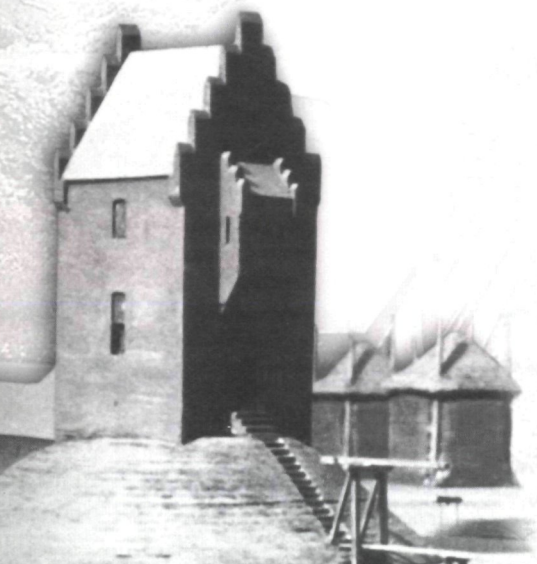
Tim de Ridder

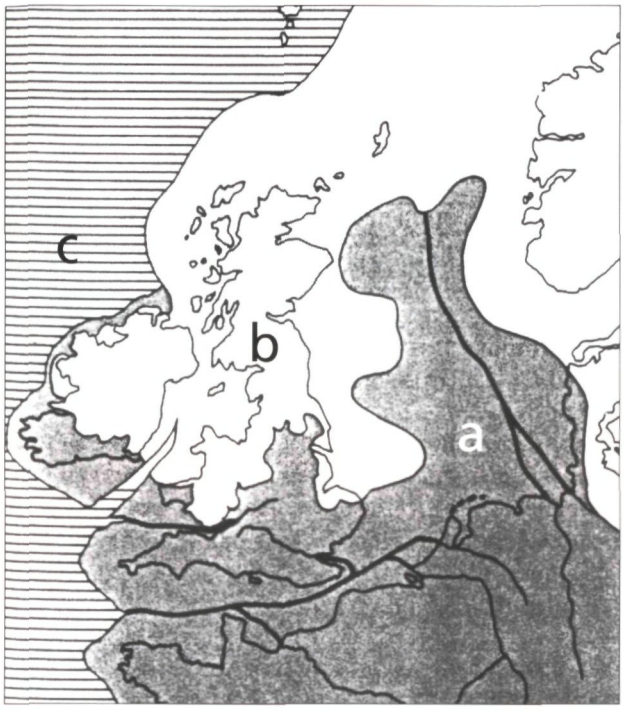
Van donk tot stad

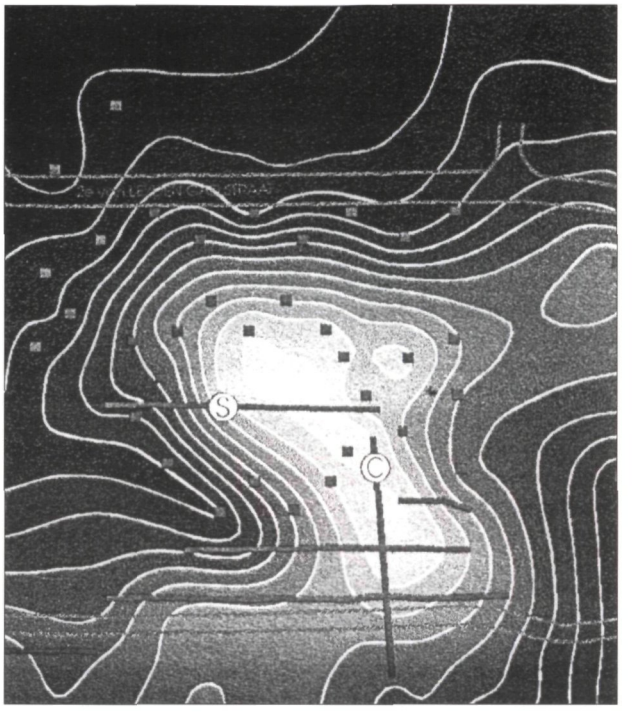
Water: vriend en vijand

Vlaardingen ligt in een rivierdelta; water is vriend en vijand tegelijkertijd. Aan de ene kant schiep het water de voorwaarden voor een gevarieerd landschap dat rijk was aan voedselbronnen. De hoger gelegen oeverwallen boden mogelijkheden voor akkerbouw en bewoning, terwijl de rivieren en kreken uitstekende vervoerswegen waren. De nattere delen als de kom- en veengebieden boden goede mogelijkheden voor de veeteelt. Kortom, een aantrekkelijke woonomgeving voor de prehistorische mens. Archeologisch onderzoek in en rond Vlaardingen heeft dan ook aangetoond, dat dit gebied in de prehistorie één van de dichtstbewoonde gebieden moet zijn geweest van Nederland. Dus toen ook al....

Aan de andere kant had het water ook minder prettige kanten: bij vloed werd het water ver het achterland in gestuwd. Om hier enige weerstand tegen te bieden, bracht men in de loop der tijd greppels, terpen, dammen, duikers en dijken in het offensief. De overstromingen hadden echter ook als prettige bijkomstigheid, dat het achtergelaten afval en de verlaten woonplaatsen en soms hele landschappen met de daarbij behorende landinrichting, werden afgedekt met zand- en kleilagen, waardoor een uitstekende conservering werd gewaarborgd. Zo aantrekkelijk als het voor de prehistorische mens was om hier te wonen, zo aantrekkelijk is het thans om in een dergelijk rijk gebied archeologisch onderzoek te mogen verrichten.

Noordwest-Europa tijdens de koudste fase in de laatste IJstijd (18.000 jaar geleden). De zeespiegel lag 130 m lager waardoor de Noordzee grotendeels droog lag. Legenda: a=land; b=ijsbedekking; c=zee. (Bron: Van den Broeke, 1991A, p. 177.)

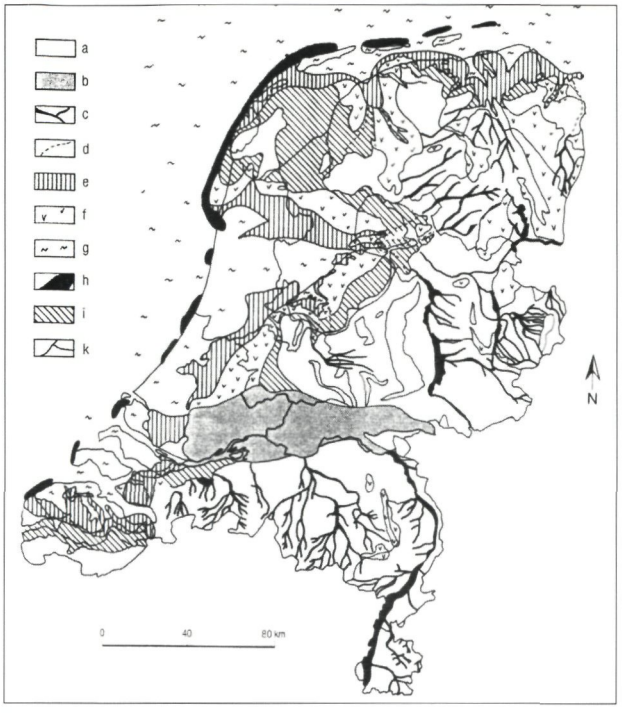

De donk bij de Piet Heinplaats in de Oostwijk. (Bron: Gemeente Vlaardingen)

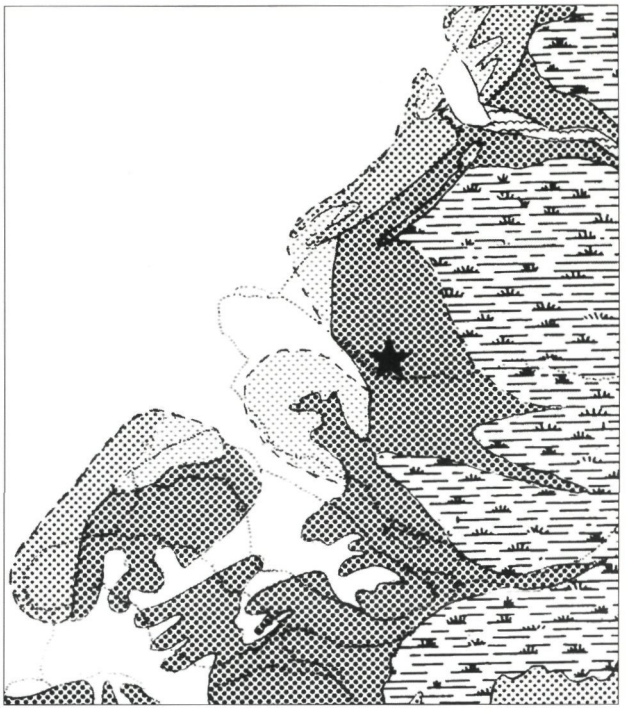
Oudste bewoners

De volgende vraag wordt regelmatig gesteld: *"Wat is het oudste dat in Vlaardingen gevonden kan worden?"*. In principe zouden we in Vlaardingen zaken kunnen terugvinden van vele miljoenen jaren oud. Vondsten van dergelijke ouderdom zijn echter praktisch gezien uitgesloten, omdat deze zich kilometers diep in de ondergrond bevinden, terwijl archeologisch onderzoek zich doorgaans moet beperken tot de bovenste meters in de bodem. In de regel wordt tot enkele meters diep gegraven, waarbij opgravingsputten van vijf meter diep al uitzonderlijk zijn. Wat mogen we in deze bovenste meters dan wel aan oudste bewoningssporen verwachten?

Om bovengenoemde vraag te kunnen beantwoorden, is het noodzakelijk om eerst de geschiedenis van het landschap te beschrijven. Ongeveer 10.000 jaar geleden begon na een periode van extreme koude, de zogeheten IJstijd, de gemiddelde temperatuur op te lopen. Hierdoor smolten de ijskappen, die grote delen van Noordwest-Europa bedekten. Het vrijkomende smeltwater deed het droge Noordzeebekken vollopen, waardoor de kustlijn steeds verder oostwaarts opschoof. De zeespiegel steeg aanvankelijk met maar liefst 2 m per eeuw, thans is dit afgenomen tot circa 30 cm per eeuw (3 mm per jaar).[1] Er was sprake van een kale zand-grind vlakte met weinig begroeiing waarin vlechtende rivieren het smelt- en regenwater afvoerden naar het Noordzeebekken. Er was weinig vegetatie waardoor de wind vrij spel had en zodoende het zand (pleistocene dekzand) in de droge rivierbeddingen soms tot metershoge duinen kon opblazen, waardoor de zogeheten donken ontstonden. Door de blijvende stijging van de zeespiegel en de daling van West-Nederland dreigde het deltagebied onder water te lopen. Het verdronk echter niet. Dankzij de opwarming van het klimaat nam namelijk ook de begroeiing toe die de grond als het ware verankerde. Hierdoor was het mogelijk dat het aangespoelde slibhoudende zand door de rivieren en de zandaanvoer uit zee[2] gelijke tred hield met de zeespiegelstijging en de bodemdaling van West-Nederland. In slecht ontwaterde gebieden lagen moerassen waar planten afstierven die door de zuurstofloze omstandigheden niet vergingen, waardoor een pakket onverteerde plantenresten ontstond, het zogeheten veen. Aanvankelijk betrof het met name rietveen dat gevoed werd door voedselrijk (eutroof) water.

Nederland omstreeks 4100 voor Chr. Legenda: a=dekzand, keileem en löss; b=rivierafzettingen; c=rivier- en beekdalen; d=vermoede waterloop; e=klei en kwelders; f=veen; g=water en wadden; h=rivier-, kust- en landduinen; i=niet te reconstrueren; k=moderne topografie. (Bron: Van den Broeke, 1991A, p. 179)

Het deltagebied omstreeks 3000 voor Chr. Vlaardingen (de ster) lag toen temidden van kwelders die doorsneden werd door kreken en prielen. (Bron: Van den Broeke, 1995, p. 17)

Het veenpakket bleef echter aangroeien, waardoor het op een gegeven moment steeds meer boven de grondwaterspiegel uitkwam, waardoor het in toenemende mate gevoed werd door voedselarm (oligotroof) regenwater. Hierdoor ontstond het zogeheten hoogveen dat uit kon groeien tot metershoge veenkussens die in geval van ontwatering geschikt waren voor bewoning.

Op het landschap van circa 10.000 jaar geleden ligt inmiddels een pakket van ruim 16 meter zand, klei en veen. Behalve op de donken (rivierduinen). De toppen bevinden zich soms nog aan het oppervlak, meer naar het westen toe liggen ze door de daling van West-Nederland dieper. Ook in Vlaardingen, ter hoogte van de Piet Heinplaats, bevindt zich niet ver onder het oppervlak de top van een donk, de meest westelijke van Nederland. De donken waren in het door rivieren en kreken doorsneden gebied temidden van meren en moerassen, de hoogste punten in het landschap, en waren daarmee ook aantrekkelijk voor bewoning. De rivieren en de kreken die het landschap doorsneden, boden goede mogelijkheden voor vervoer per kano. Dit wordt ook bewezen door de vele peddel- en kanovondsten elders in de delta uit dezelfde periode[3]. Boringen op en rond de donk op de Piet Heinplaats hebben afvallagen aangetoond uit circa 3900 voor Chr.[4] De bewoners van deze donk, die in een kweldergebied lag, leefden van de jacht, visserij en van het verzamelen van allerlei planten. Ook waren zij al ten dele 'geneolithiseerd' (Neolithicum betekent Nieuwe Steentijd). Dit langdurige neolithiceringsproces startte circa 12.000 jaar geleden in het Midden Oosten.[5] Er voltrok zich daar een geleidelijke ontwikkeling van de jacht naar veeteelt, en het verzamelen van planten naar akkerbouw. Het succesvolle neolithiseringsproces verspreidde zich langzaam als een olievlek. De eerste boeren in Nederland waren afkomstig uit Midden-Europa en vestigden zich omstreeks 5300 voor Chr.[6] in Zuid-Limburg op de lössgronden. Het zou echter nog ruim 2000 jaar duren voordat het jagers- en verzamelaarsbestaan in Midden- en West-Nederland geheel wordt verlaten.[7] De bewoners die op de donk geleefd zullen hebben, waren bij lange na nog geen boer. Toch zullen ook zij al bekend zijn geweest met akkerbouw en veeteelt, zoals uit opgravingen van gelijk-

tijdige woonplaatsen elders bekend is.[8] Zekerheid hieromtrent kunnen we echter pas krijgen na een opgraving. Dit is echter niet aan de orde, aangezien de plek waar de donktop gelegen is, niet door grondverstoringen bedreigd wordt en zodoende archeologisch onderzoek niet noodzakelijk is.

Neolithicum in de Westwijk

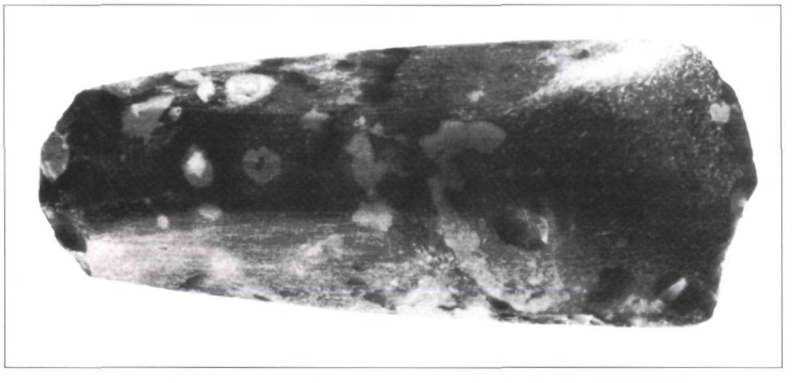
Wat mogen we verder verwachten in de bovenste vijf meter aan sporen van de oudste bewoners? Het is najaar 1958. Draglines graven ter plaatse van de huidige Arij Koplaan in de Westwijk een zes meter diepe sleuf voor de aanleg van een verzamelriool. Uit de diepte kwam een grote gladde steen tevoorschijn die de toenmalige opzichter de moeite van het bewaren waard vond. Het betrof een geslepen vuurstenen bijl die in de Late Steentijd moest zijn vervaardigd. Aanvankelijk dacht men nog dat hij verloren was door een rondtrekkende jager, want men ging er toen nog vanuit dat heel West-Nederland voor de jaartelling één groot onbewoonbaar moeras was. Enige maanden later kwam er opnieuw een melding van vondsten langs de Arij Koplaan. Amateur-archeologen, die in datzelfde jaar de AWN-afdeling Helinium zouden oprichten, verzamelden er dikwandige scherven met kwartsverschraling en stukjes vuursteen. Was er dan toch bewoning mogelijk ver voor de jaartelling? Het Instituut voor Prae- en Protohistorie te Amsterdam (IPP) werd gewaarschuwd. Professor Glasbergen zag het belang van de vondst direct in en vroeg het toenmalige gemeentebestuur van Vlaardingen toestemming voor een opgraving. De opgravingscampagne zou van 1959 t/m 1964 plaatsvinden.

Vlaardingen-cultuur

De ontdekking van restanten van een late steentijdnederzetting in de Westwijk te Vlaardingen was om een aantal redenen zeer bijzonder te noemen. Zoals reeds gezegd had men tot dan toe aangenomen dat heel West-Nederland voor de jaartelling een groot onbewoond moerasgebied was. Er was wel bewoning bekend uit dezelfde periode, namelijk de Hunebeddenbouwers ofwel de Trechterbekercultuur, maar die moest gezocht worden in het oostelijk Nederland. Bovendien was van die cultuur alleen het onvergankelijke materiaal als steen en aardewerk bewaard gebleven. In Vlaardingen trof men echter ook bot, hout en zelfs stukken touw gemaakt van bastvezel aan. Het geheel was niet goed vergelijkbaar met de restanten van de Trechterbeker-cultuur, zodat men tot een nieuwe cultuurnaam overging. De nieuwe naam werd ontleend aan de vindplaats: Vlaardingen-cultuur. Deze term staat thans voor de periode 3500 tot 2500 voor Chr., zodat men ook wel spreekt van Vlaardingen-tijd. Restanten van de Vlaardingen-cultuur kan men ook elders in West- en Zuid-Nederland en in België aantreffen. De term wordt dan ook nog steeds gebruikt in geschiedenisboeken, schoolboeken en musea.

Kaviaareters

Was de 'Vlaardingenmens' conservatief of progressief? Met andere woorden, leefde hij nog als jager en verzamelaar, of was hij al volledig boer? Waarschijnlijk beleefde de 'Vlaardingenmens' de keuze tussen de twee bestaanseconomieën niet zoals wij die hier stellen. Hij leefde gewoon van datgene wat de omgeving voortbracht aan voedsel. Het Maasmondgebied was bij wijze van spreken een grote supermarkt. Er was voldoende voedsel. In de neolithische afvallagen zijn botten gevonden van tenminste 26 verschillende vogelsoorten, waaronder veel eendensoorten, die voor het merendeel op de menukaart gestaan zullen hebben. Bijzonder is dat ook een botje van de kroeskop-pelikaan is aangetroffen, een vogelsoort die men thans moet zoeken in Roemenië (het was destijds dan ook in Nederland wat warmer!). Ook jaagde men op wild zwijn, edelhert, ree, bever, wilde kat, boommarter, nerts en bunzing. De grote dieren waren voornamelijk om het vlees gewild, de kleinere om de pels. Er zijn zelfs resten gevonden van de bruine beer. Bijzonder is een doorboorde berentand. Een jachttrofee? Opmerkelijk is dat er een aantal hondenschedels zijn gevonden met een afgekapte snuit: vond men hond in de pot? De visvangst vormde een andere belangrijke voedselbron. Op de bodem van de kreek werd een fraaie fuik aangetroffen. Het betrof destijds (1959-1964) de oudste fuik van Nederland en daarmee was het de oudste aanwijzing voor visserij. Met behulp van de fuik ving men aal, kwabaal, prik en puitaal. Ook hadden de steentijd-Vlaardingers een handig systeem uitgedacht. In de kreek, die in verbinding stond met de zee, stonden talloze palen die

De vuurstenen bijl, de eerste aanwijzing voor neolitische bewoning in Vlaardingen. (Foto IPP)

waarschijnlijk als een visval functioneerden. Bij hoogwater zwommen de steuren, die wel enkele meters lang konden worden, niets vermoedend het achterland in. Bij laagwater keerden ze terug. Maar helaas voor de steur, de Vlaardingenmens had de kreek afgesloten met behulp van de palen en netten. Terwijl het water wegebde, bleven de steuren achter in de droogvallende bedding. Ze lagen er voor het oprapen. Er zijn dan ook duizenden botten van tenminste tientallen steuren gevonden. Aangezien de kuit van de steur ook wel genuttigd wordt als kaviaar, schilderde de pers in de jaren '60 de Vlaardingenmens wel af als kaviaareter. Het zal de Vlaardingenmens hom nog kuit zijn geweest, want die ging het natuurlijk vooral om het vlees van de vis.

Het neolithische paradijs

De Vlaardingers hielden ook runderen, varkens en schapen/geiten.[9] Deze dieren waren met name belangrijk vanwege de vleesproductie. De melkopbrengst van het rund zal nog laag zijn geweest, bovendien konden velen nog geen melk verteren door de zogeheten 'lactose-intolerantie'. Lactose is een melksuiker die door veel mensen vandaag de dag, met name in zuidelijke landen, niet verteerd kan worden. Over het algemeen genomen geven kaas- en yoghurtproducten geen problemen. Of men ook akkerbouw bedreef is onzeker. Er zijn wel graankorrels aangetroffen, maar deze kunnen ook door middel van ruilhandel zijn verkregen. Onderzoek van de prehistorische stuifmeelkorrels heeft namelijk geen ontbossing aangetoond, terwijl dit bij akkerbouw wel aannemelijk zou zijn.

We zien dat de Vlaardingenmens deels nog leefde van de eeuwenoude bestaanseconomie: de jacht en het verzamelen van voedsel, maar ook hield men al vee en was het nomadische bestaan ingeruild voor een vaste woonplek. Het onderzoek heeft dan ook restanten opgeleverd van huizen waarvan zelfs de aangepunte palen nog bewaard waren gebleven, zelfs de kapsporen van de vuurstenen bijl tekenden zich nog duidelijk in het hout af. De woningen bestonden uit rechthoekige, tweeschepige bouwsels van circa 9 tot 10 m lang en 4 tot 5 m breed. Een nederzetting bestond uit gemiddeld drie huizen die elk door een gezin van circa vijf mensen zal zijn bewoond. De stevige bouwsels maken aannemelijk dat men hier langere tijd verbleef. Er zijn genoeg redenen waarom men hier het gehele jaar vertoefde, het nomadische bestaan had men dus volledig achter zich gelaten.

De Vlaardingenmens verkeerde nog volop in het zogeheten neolithiseringsproces: hij was nog een beetje jager en tegelijkertijd al een beetje boer. Hij profiteerde van beide bestaanseconomieën, wat we 'breedspectrumeconomie' noemen. En omdat werkelijk alles voorhanden was aan voedsel, spreekt men ook wel van het 'neolithische paradijs'.

De Bronstijd

Zompig moeras

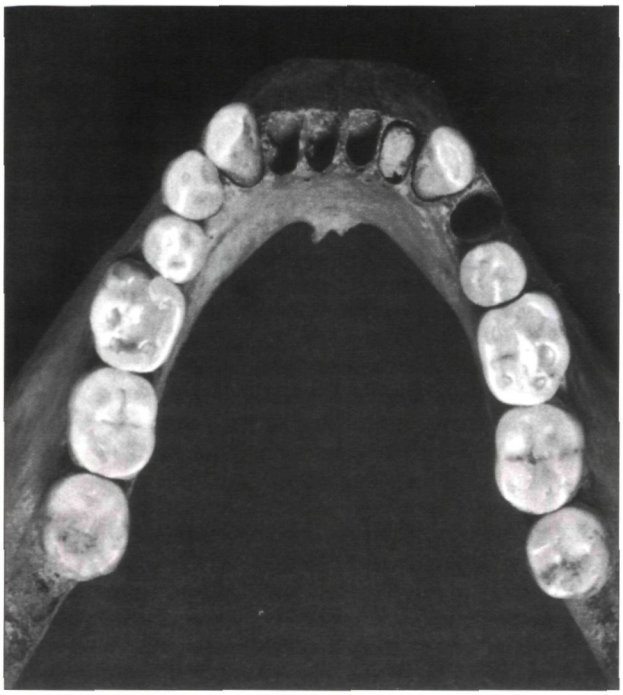
Rond 2600 voor Chr. begon de kreek dicht te slibben, waardoor de steur zich steeds minder vaak liet zien en de Vlaardingenmens moest omzien naar een andere voedselbron. De veeteelt nam hierdoor in belang toe. De dichtslibbing nam echter steeds grotere vormen aan, waardoor het overtollige hemelwater niet meer kon worden afgevoerd. Het neolithische paradijs veranderde in een zompig onaantrekkelijk moeras dat afgewisseld werd met meren.

Rond 2350 voor Chr. kwam er enige verbetering in de landschappelijke situatie. Opnieuw doorsneden kreken het landschap. Op de verlande kreekrug vestigden zich wederom mensen. Misschien waren het wel de verre nazaten van de Vlaardingenmens, maar de cultuurnaam is ditmaal anders. De bewoners worden aangeduid met de naam 'klokbekerlieden', zo genoemd naar het aardewerk dat de vorm heeft van een omgekeerde klok.

Op de vooravond van de Bronstijd (2000-700 voor Chr.) slibden opnieuw de kreken dicht. De kreken maakten plaats voor meren. Mensen maakten plaats voor vogels en vissen. Meren, rietkragen en moerassen domineerden het landschap. Geen mens had iets te zoeken in deze gevaarlijke omgeving. Of toch?

Moord in de Krabbeplas?

Het is zaterdagmiddag 28 juli 1990. De surfplas in de Zuidbuurt is bijna gereed. Een klein eilandje wacht nog om afgegraven te worden. Drie jongens, Arjan, Erik en Arie varen met een bootje over het kersverse meer. Ze leggen aan bij het eilandje. Eén van de jongens begint te graven en stuit op een bot. Een koeienbot? Hij gooit het achteloos achter zich in het water. Hij graaft verder en vindt nog een bot. En dan nog één. Er komt een ribbenkast te voorschijn en zelfs een schedel. Niet van een koe, maar van een mens. Moord? Terwijl één van de jongens de wacht houdt bij het skelet, waarschuwen de twee anderen de politie. De politie verzamelt de botten. Een archeoloog in opleiding, J. ter Brugge, de latere gemeentelijk archeoloog van Vlaardingen, maakt de politie erop attent dat het wel eens om een heel oud skelet zou kunnen gaan. In de nabijheid van de vindplaats doen archeologen van de universiteit van Leiden namelijk onderzoek naar bewoningsresten uit de IJzertijd en Romeinse Tijd. Aangezien een recente moord echter niet uitgesloten kan worden, wordt het skelet overgebracht naar het Gerechtelijk Laboratorium te Rijswijk. Na bijna twee maanden volgt de uitslag. De dood blijkt meer dan 20 jaar geleden te zijn ingetreden. Daarmee kan een eventuele nog levende moordenaar niet meer worden bestraft. Het skelet wordt vrijgegeven aan archeologen voor verder onderzoek, die vastellen dat het om een man handelt. De archeologen, niet zo

Het gebit vertoont wel grote slijtage, maar geen gaatjes. (Foto: VLAK)

zeer nieuwsgierig naar de dader, maar wel naar de ouderdom van het skelet, laten de botten met behulp van de C14-methode dateren. Met deze methode wordt de verhouding bepaald tussen het radioactieve koolstofatoom (C14) en het stabiele koolstofatoom (C12). Hoe minder C14 een dood organisme bevat, hoe ouder het is. Er zijn aanwijzingen dat het skelet een aanzienlijke ouderdom moet bezitten. Zo is het opvallend dat het gebit wel grote slijtage vertoont, maar geen gaatjes laat zien. Het skelet lijkt zodoende van voor het moderne 'suikertijdperk' te dateren. Zou het dan toch uit de IJzertijd kunnen dateren?

Skelet onverwacht zeer oud

De uitkomst van het onderzoek is ronduit verrassend. Zelfs archeologen hadden dit niet voor mogelijk gehouden: het skelet is ruim 3300 jaar oud.[10] Het is de enige vondst die wij uit de Bronstijd (2000 - 700 voor Chr.) kennen uit het Maasmondgebied. Het skelet wordt nader onderzocht door een fysisch antropoloog. Deze kan achterhalen dat het een man betreft die tussen 38 en 43 jaar oud moet zijn geweest toen het noodlot hem trof. Wat deze man te zoeken had in het zompige moeras zal voor ons altijd een raadsel blijven. We kunnen ons voorstellen dat de man vanuit het duingebied of de hoog opgeslibde oeverwallen langs de Maas, op circa één km zuidelijk van de vindplaats gelegen, met de kano de moerassen was ingevaren op jacht naar vogels. Een plotseling opkomende storm kan hem verrast hebben. De boot sloeg om en dreef af terwijl de man de verdrinkingsdood vond. Of zou het gaan om een offer aan de goden? De Romeinse geschiedschrijver Tacitus vermeldt dat de Germanen misdadigers in het moeras wierpen. De daadwerkelijke toedracht zullen we nooit te weten komen. Het skelet zwijgt immers als het graf. En ook verder blijft het archeologisch stil wat de Bronstijd betreft.

De Vroege IJzertijd

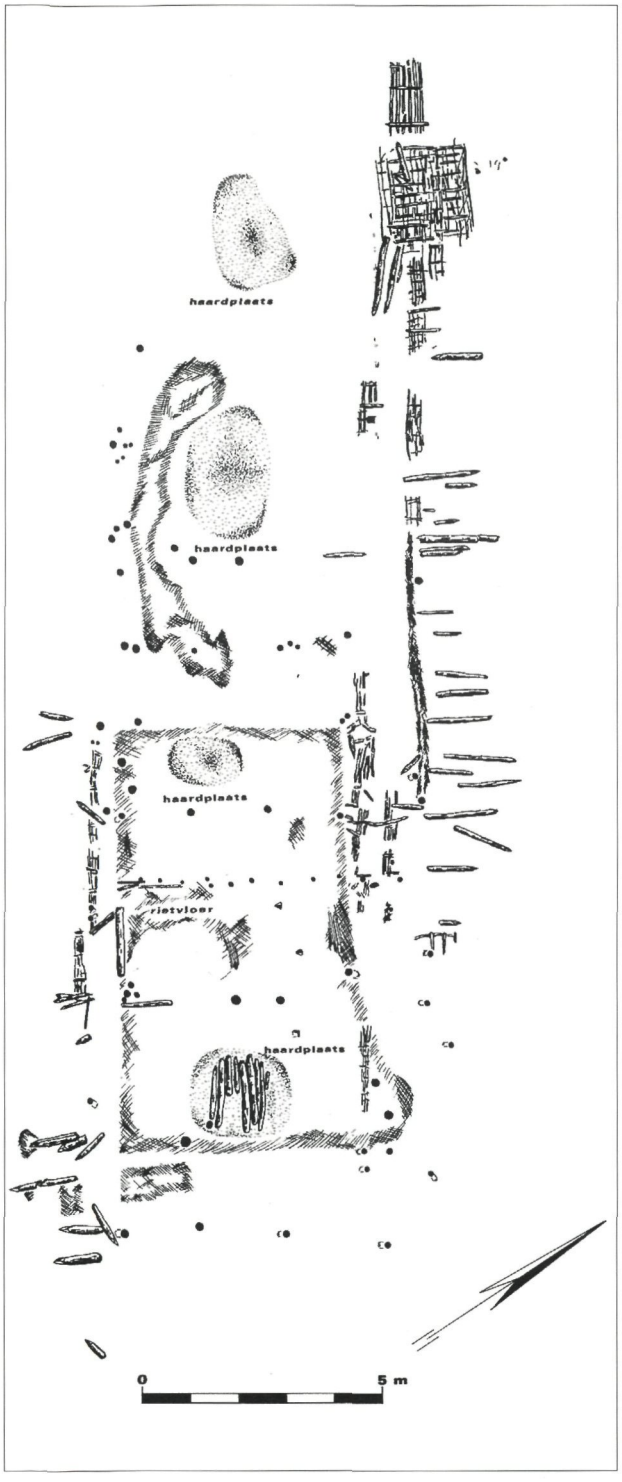
Mensen in het moeras

Op het moment dat de eerste kolonisten in de Vroege IJzertijd het gebied binnentrekken, is er sprake van één groot veengebied. Alle klei- en zandafzettingen (Duinkerke 0) zijn dan afgedekt met veen. Alleen de geulen ten noorden van Maassluis bleven onbedekt.[11] Uiteindelijk groeide het veen boven de grondwaterspiegel uit; er ontstonden zogeheten hoogveenkussens die redelijk ontwaterd waren en waar zelfs heide op kon groeien. Door ontwatering van het hoogveen stopte de veengroei en trad er bodemvorming op. Het veen veraarde echter niet, daarvoor is een verdergaande ontwatering nodig. De ontwatering wordt wel in verband gebracht met toegenomen kreekactiviteit. Kleidekken en geulvullingen uit deze periode lijken echter te ontbreken. Pas rond 200 voor Chr. dringen de kreken aan beide zijden van de Maasmond weer landinwaarts, waardoor er kleidekken en geulvullingen worden afgezet (Duinkerke I).[12]

De relatief droge hoogveenkussens waren geschikt voor bewoning. Mogelijk vond de eerste bewoning al plaats in de Late Bronstijd. In het veen dat is ontstaan in de Late Bronstijd zijn namelijk stuifmeelkorrels aangetroffen van graan, wat zou kunnen duiden op menselijke aanwezigheid.[13] Het stuifmeel kan echter ook afkomstig zijn van wilde grassen en hoeft zodoende geen bewijs te zijn voor menselijke aanwezigheid. Tot op heden ontbreken bewoningssporen uit de Bronstijd. De eerste bewoners vestigen zich in de loop van de 7e eeuw voor Chr. op de hoogveenkussens in het huidige Midden-Delflandgebied. Het aantal bewoningsplaatsen van deze pioniers in het Maasmondgebied is echter schaars. Uit de periode 650 tot 550 voor Chr. zijn tot op heden uit het Midden-Delflandgebied en omgeving slechts drie vindplaatsen bekend, waarvan twee uit Vlaardingen. Het betreft een vindplaats in de Holiërhoekse polder en één in de omgeving van de Zuidbuurt bij de Krabbeplas.[14]

Pionieren in de wijk Holy

Bij graafwerkzaamheden voor de aanleg van de Holywijk kwamen in mei 1966 de restanten van een boerderij uit de

Plattegrond van een boerderij uit de 4e eeuw voor Chr. uit de Broekpolder. (Bron: Wind, 1973, p. 92, afb. 39)

Vroege IJzertijd aan het licht die door Heliniumleden onderzocht werd. De conservering van de boerderij was uitstekend te noemen, ondanks het feit dat deze slechts op 70 cm onder het maaiveld was gelegen.[15] Niet alleen waren de wanden nog bewaard gebleven, zelfs de indeling kon nog achterhaald worden. De wanden waren gemaakt van gevlochten takken, waarschijnlijk wilgen- of elzenhout. Er konden meer dan 250 palen worden opgetekend. De dikkere palen waren gemaakt uit voornamelijk elzenstammen die overlangs in twee of in vier delen waren gekloofd. Voor de planken had men gebruik gemaakt van eikenhout.[16] De boerderijplattegrond die oost-west georiënteerd was, bestaat uit twee fasen.[17] De oudste boerderij was tenminste circa 12 m lang en had een breedte van circa 6 m. De opvolger heeft een breedte van circa 5,6 m. De lengte is minimaal 7 m; het oostelijke einde werd echter niet teruggevonden. Beide boerderijen lijken drieschepig te zijn geweest, hetgeen wil zeggen dat twee rijen palen binnen het huis het dak droegen, waardoor het huis in de lengterichting als het ware in drieën werd verdeeld.

Laten we eens een korte wandeling maken door de oudste boerderij. Aan de kopse oostzijde was de ingangspartij nog duidelijk herkenbaar aan een 80 cm brede onderbreking in de vlechtwerkwand en een liggende boomstam steunend op twee paaltjes die als drempel diende. Na het passeren van de ingang betreden we een ruimte van circa 4,20 m diep waarvan de vloer met riet of stro was bedekt. Aangezien veeboxen ontbreken kunnen we dit deel waarschijnlijk als woonruimte interpreteren. Dan volgde een ruimte van circa 8 m lang, waarin de veeboxen die om de 2 m stonden, nog duidelijk zichtbaar zijn. Ook hier was de vloer bedekt met riet of stro. In de stalruimte lag een haardplaat die gemaakt was van zavelige klei om te voorkomen dat de venige ondergrond in brand zou vliegen. Dit kan erop wijzen dat de stalruimte ook voor andere doeleinden werd gebruikt of dat dit deel toch nog bij de woonruimte behoorde. Als we ervan uitgaan dat de stal 8 m lang was en aan weerszijden vier stalboxen gelegen hebben met per box twee stuks vee, dan komt daarmee de veestapel op 16 stuks.

Veenverzakkingen

Zoals we hierboven al hebben gezien, woonden de veenbewoners niet direct op het veen, maar legden ze eerst een laag mest aan op het oude veenoppervlak. Daarbovenop kwam een laag riet dat meestal in een kris-kras patroon werd aangelegd. Deze aangebrachte lagen beschermden de vochtige en kwetsbare veenondergrond. Daarboven ontstond de woonlaag die een opeenhoping was van een laag as, houtskool, vermengd met afval dat door mensen

en dieren werden geproduceerd: mest, scherven en slachtafval. Na enige tijd werden de vloeren op dezelfde wijze als ze gemaakt zijn, vernieuwd. Deze vernieuwingen waren met name noodzakelijk omdat het onderliggende veen onder de druk van de bewoners en huis verzakte.[18]

In de prehistorische boerderij was de opbouw van de vloer zeer goed bewaard gebleven. Op het veen lag een rietvloer van circa 3 cm dik die gevolgd werd door een laagje klei van twee tot drie cm dat op zijn beurt weer werd afgedekt door een rietpakket van 3 tot 15 cm dik. In het staldeel lag een mestpakket van wel 50 tot 70 cm dik. Dit dikke pakket was ontstaan door een veenscheur die opgevuld was met mest. Door het bouwen van de boerderij op het veen, ging het veen namelijk onder de boerderij drogen en daarmee oxideren en scheuren. Ook het gewicht van de boerderij zelf, die door de dakdragende palen een naar buiten gerichte kracht op het veen oplevert, doet het veen scheuren. Daarnaast oefenden de bewoners en het gestalde vee zelf ook druk uit op het veen door het vele belopen ervan. De veenscheuren die bij boerderijen uit latere perioden (Midden IJzertijd tot Romeinse Tijd) zijn ontdekt, ontstonden dan ook vaak in de stal. De scheuren werden aangevuld door de bewoners met riet, mest, afval, waardoor het scheur- en verzakproces wordt versneld. Doordat de druk door de dakdragende palen naar buiten was gericht, scheurde het veen in de lengterichting van de boerderij. Uiteindelijk verzakte het hele huis en waren de bewoners genoodzaakt de boerderij te verlaten. De levensduur van een boerderij op het veen wordt dan ook niet hoog geschat. Een boerderij op de kleigronden ging maximaal circa 25 jaar mee. Door de verzakkingen zal de levensduur van een veenboerderij aanzienlijk zijn verkort, waarschijnlijk stond deze niet langer dan 8 tot 12 jaar.[19] Doordat de huisvloeren wegzakten in de grond en soms wel 90 graden kantelden, is een uitstekende conservering gewaarborgd. Hierdoor worden vaak de restanten van weggezakte huizen wel teruggevonden, maar andere, kleinere erfstructuren niet, die zijn veelal geheel vergaan. Ook van eventuele greppels wordt, doordat het veen grotendeels in later tijden oxideert, geen spoor meer teruggevonden. Als de boerderijen niet in het veen zouden zijn verzakt, zouden alle bewijzen voor bewoning vrijwel volledig door de oxidatie van het veen zijn vernietigd. Alleen concentraties scherven en stenen zouden dan nog getuigen van een voormalige huisplaats

Bestaansmiddelen

De aanwezigheid van een stal in de boerderij, maakt direct duidelijk dat veeteelt van belang was. De stal telde maximaal 12 veeboxen. Op basis hiervan kan men tot de volgende hypothetische veestapel komen: 18 runderen, 2 paarden, 4 schapen en 2 varkens.[20] Helaas ontbreekt botmateriaal van de boerderijplaats zodat deze indeling verder niet geverifieerd kan worden. De boerderij was gelegen op het veen, zodat aannemelijk is dat het houden van runderen inderdaad een belangrijke bron van bestaan vormde. Het lijkt niet te gaan om seizoensgebonden gebruik voor het weiden van vee, zoals voor het terpengebied aannemelijk is gemaakt.[21]

Het is de vraag in hoeverre de mensen op het veen ook geleefd zullen hebben van de akkerbouw. Uit de latere perioden van de IJzertijd heeft men wel graansoorten als gerst en gierst aangetroffen die op het veen verbouwd kunnen zijn. Waarschijnlijker is echter dat deze gewassen op de oeverwallen zijn verbouwd.[22] De omvang van de hierboven berekende hypothetische veestapel is dermate groot, dat er een surplusproductie zal zijn geweest, zodat men graanproducten kon verkrijgen door middel van ruilhandel met boeren op bijvoorbeeld de oeverwallen langs de Maas. Als deze laatste bewoning er inderdaad is geweest, zal deze grotendeels, dan wel geheel zijn weggespoeld.

Opnieuw verlaten

Kort na het verschijnen van de eerste pioniers werd het gebied alweer verlaten. Het veengebied is nog geen eeuw bewoond geweest. Dit bewoningshiaat geldt ook voor andere veengebieden in West-Nederland. Dit zou erop kunnen wijzen dat er over een groot gebied sprake was van een verandering in het landschap. Zo zijn er aanwijzingen dat het landschap opnieuw vernat, waardoor het de bewoners wel heel lastig werd gemaakt om droge voeten te houden.

Midden en Late IJzertijd

Opnieuw bewoning

In de loop van de vierde eeuw voor Chr. trok men opnieuw het veen in. De redenen waarom men terugkeerde, zijn net zo onduidelijk als waarom men vertrok. De oorzaak van het verlaten en het in gebruik nemen van een gebied wordt vaak gezocht in geologische en klimatologische omstandigheden. Er zijn echter geen aanwijzingen dat het landschap in de 7e tot de 3e eeuw voor Chr. enigszins veranderde. Op de relatie bewoningshiaten en het landschap komen we aan het eind van ons verhaal nog terug.

De bewoning op het veen lijkt rond 350 voor Chr. weer aan te vangen. Zoals we hiervoor al gezien hebben, hebben de meeste boerderijen te lijden gehad, waarschijnlijk al gedurende de bewoning, van verzakkingen en veenscheuren. Hierdoor zijn van de meeste boerderijen slechts fragmenten van vloeren en wanden teruggevonden. Er zijn echter twee boerderijen uit de Midden IJzertijd waarvan de plattegrond wel goed bewaard is gebleven. Deze plattegronden, die behoren tot de weinige complete uit het noordelijke Maasmondgebied, zijn wederom juist in

Vlaardingen aangetroffen.

Eén van de eerste boerderijen die in deze tweede pioniersfase gedateerd kan worden, werd in 1958 ontdekt bij graafwerkzaamheden in de Broekpolder die in het kader van de opspuitingen verricht werden. Een nader onderzoek door Helinium-leden bracht een goed geconserveerde boerderij uit de 4e eeuw voor Chr. aan het licht.[23] De ontdekking die gedaan was door de biologieleraar Verhagen en de bodemkarteerder Sonneveld leidde ook tot de oprichting van de archeologische Werkgroep Helinium. Van de boerderij, die noordwest-zuidoost is georiënteerd, was een deel van de vlechtwerkwanden nog zeer goed bewaard, met name aan de noordwestzijde waar de wand was omgeklapt. De oorspronkelijke hoogte van het vlechtwerk kan op 1,70 m worden geschat. De boerderij lijkt verdeeld te zijn geweest in verschillende vertrekken: 6x7,5 m, 6x 5 m en 6x 12,5 m. In elk vertrek was een *haard gelegen die om brand te voorkomen was aangelegd* op een laag klei en in één geval op stammetjes. Net als bij de circa drie eeuwen oudere boerderij in de Holiërhoekse polder was ook hier de vloer bedekt met kruislings liggende bossen rietstro. In het westelijk deel van de boerderij zal het vee zijn gestald. In de zomer, als het vee buiten was, bestrooide men het oppervlak met zand en as. Door de uitdroging van het veen en de druk van de bewoners, klonk het veen in, waardoor regelmatig ophogingen noodzakelijk waren. Hier en daar had dit pakket van afwisselende lagen mest, zand en as, een dikte bereikt van meer dan een meter![24]

Een prehistorische 'hereboer'?

Een tweede goed geconserveerde boerderij werd wederom in de Holiërhoekse polder aangetroffen, ditmaal langs de Breeweg. Op deze locatie lag een boerderij die noordoost-zuidwest was georiënteerd. Het betreft een woon-stalboerderij van ongeveer 6 m breed en circa 30 m lang, waardoor de boerderij opvallend langer is dan een gemiddelde boerderij uit die tijd. Hoewel ook hier het huis deels was verstoord door verzakkingen, was het toch goed mogelijk om inzicht te verkrijgen in de ruimtelijke verdeling. In het noordoostelijk deel, dat ongeveer 20 m lang was, bevonden zich nog duidelijk herkenbare stalboxen. De botdeterminaties tonen aan, dat men vooral runderen hield en in mindere mate schapen en paarden. In het staldeel bevonden zich twee grote enigszins ovale haardplaatsen met een lengte van circa 1 m. Het woondeel moest het met een kleinere ronde haardplaats stellen. De haarden, die waren opgebouwd uit kleilagen en scherven, waren verscheidene malen vernieuwd.

Voor de bouw van het huis was voornamelijk elzenhout (75%) gebruikt. Het aandeel essenhout, dat elders veel hoger is, betrof slechts 18%. Dit hout werd voornamelijk benut voor de stijlen en houten pennen. Andere aangetroffen houtsoorten zijn esdoorn en iep die gebruikt zijn voor de stijlen, en wilg voor het vlechtwerk. De huisplaats leverde maar liefst 250 kg aan aardewerk op dat tot de Broekpolder I-aardewerk stijlgroep gerekend kan worden.[25] Bijzonder is de vondst van veel metaalslakken, wat erop duidt dat de bewoners zelf ijzer bewerkten. Een zeldzaamheid voor West-Nederland is de ontdekking van fragmenten van vijf verschillende armbanden die alle in het staldeel werden aangetroffen. Deze zogeheten La Tène-armbanden worden normaal gesproken gedateerd in de 2e en de 1e eeuw voor Chr. Op basis van het aardewerk en twee C14-dateringen kunnen de armbanden echter geplaatst worden aan het einde van de 3e eeuw voor Chr. Deze bijzondere vondst van de armbanden en de grote lengte van de boerderij zou erop kunnen wijzen dat hier iemand van enig aanzien woonde, waaruit dan blijkt dat sociale ongelijkheid ook al in deze periode voorkwam.[26] *Een prehistorische hereboer?*

Prehistorische randstad

In het reconstructiegebied Midden-Delfland zijn tientallen vindplaatsen aangetroffen die tussen 350 en circa 150/100 voor Chr. gedateerd kunnen worden. Alleen al rond de Krabbeplas heeft men 14 ijzertijdnederzettingen kunnen traceren, waarvan 11 met zekerheid tussen 350 en 150/100 voor Chr. gedateerd kunnen worden. Op basis van deze gegevens heeft Van den Broeke (1996) de bewoningsdichtheid berekend. Hij gaat er daarbij vanuit dat er gemiddeld 1,5 tot 2 boerderijen per nederzetting stonden, dat een boerderij circa 8 tot 12 jaar meeging en dat er per boerderij 6 tot 8 personen leefden. Zo komt hij tot een bewoningsdichtheid voor heel Midden-Delfland van circa 4 tot 5 boerderijen per km^2 en 25 tot 35 personen per km^2. Hiermee is het Midden-Delflandgebied in die periode het dichtst bewoonde deel van heel Nederland. Een ware prehistorische randstad dus. Archeologisch onderzoek heeft echter inmiddels duidelijk gemaakt dat er ook onbewoonde gebieden waren in Midden-Delfland. Het archeologisch onderzoek, uitgevoerd door het Amsterdams Archeologisch Centrum, heeft in 1998 in de Holiërhoeksepolder in de nabijheid van de boerderij langs de Breeweg, geen nieuwe vindplaatsen opgeleverd. Ook valt het op dat in de Westwijk tot op heden nog geen ijzertijdvindplaatsen op het veen ontdekt zijn. Dit houdt in dat de hoge bewoningsdichtheid wel geldt voor bepaalde gebieden, maar dat over geheel Midden-Delfland genomen, de bewoningsdichtheid lager zal zijn geweest dan Van den Broeke aanneemt.

Kreken worden actief

In de loop van de 3e eeuw begonnen de kreken zich in het veenlandschap in te snijden. Vlakbij de Krabbeplas werd een trogvormig houten voorwerp in een kreek aangetrof-

fen dat met behulp van C14-datering gedateerd is in de 4e of 3e eeuw voor Chr.[27] De kreken drongen steeds verder het veengebied in. Door het overstromen van het veengebied scheurde op veel plaatsen het veen los van de ondergrond, waardoor als het ware eilandjes ontstonden. Overigens gebeurde dit gedurende de hele periode dat de kreken actief waren (Midden IJzertijd tot Romeinse Tijd). Na het wegtrekken van het water zakten de veeneilandjes weer naar beneden. Inmiddels was onder het veeneilandje een vette kleilaag (zogeheten 'Klappklei') afgezet die soms vermengd was met verspoelde bewoningsresten. Hierdoor kan het gebeuren, dat het archeologische materiaal jonger is dan het erboven liggende veen. Deze toenemende kreekactiviteiten hadden belangrijke gevolgen voor de bewoning. Aangezien er in het gehele Midden-Delflandgebied geen vindplaatsen gedateerd kunnen worden tussen circa 200 voor Chr. en 70 na Chr. lijkt er sprake van een bewoningshiaat.

Romeinse Tijd

Volkerenmoord

Het bewoningshiaat wordt wel in verband gebracht met de komst van de Romeinen en de daarmee gepaard gaande slachtpartijen en volksverhuizingen. Simpeler kun je het bewoningshiaat niet verklaren. Wel realistischer. Het begon allemaal in 57 voor Chr. Onder leiding van Julius Caesar drongen Romeinse legersoldaten voor het eerst het zuiden van Nederland binnen. Tot hoever noordelijk ze optrokken, is niet precies bekend. Wel is duidelijk dat de Romeinen geen halve maatregelen troffen tegen opstandige stammen. De Eburonen (Zuid-Limburg) kwamen onder leiding van Ambiorix met succes in opstand. In 54 voor Chr. slachtten ze anderhalf legioen af, circa 9000 Romeinse soldaten vonden de dood. De wraak van de Romeinen was niet mals, ze moordden een groot deel van de Eburonen uit, inclusief vrouwen en kinderen. Een groot onbewoond gebied in het zuiden des lands is het resultaat. De overlevenden, waaronder de leider Ambiorix die nimmer door de Romeinen gevat is, vluchtten naar diverse windstreken, waaronder mogelijk ook naar het Maasmondgebied. Na de slag tegen de Eburonen, trok Caesar zich terug. De vermeende ontvolking in het zuidelijk deel van Nederland wordt wel in verband gebracht met de hardhandige kennismaking met de Romeinen. Eventuele nieuwkomers in het Maasmondgebied zouden er door verklaard kunnen worden, maar een bewoningshiaat niet.

De 'rivierzone' in de Romeinse Tijd. De plaats 'Flenio', waarschijnlijk een verschrijving van 'Elinio' heeft mogelijk in Vlaardingen gelegen.

Cananefaten of Marsaci?

Rond 12 voor Chr. marcheren opnieuw Romeinse soldaten ons land binnen. Ditmaal trekken ze door tot ver in het noorden. Het doel is het Romeinse Rijk tot aan de Elbe uit te breiden. De noordelijke bewoners, de Friezen, houden er echter een guerrillatactiek op na, waardoor ze moeilijk te onderwerpen zijn. In 47 na Chr. verklaart keizer Claudius de oude loop van de Rijn, die dan nog uitmondt bij Katwijk, tot definitieve rijksgrens. Het Maasmondgebied komt zodoende definitief in het Romeinse Rijk te liggen. De expansie van het Romeinse Rijk gaat zich dan meer op het westen richten: Brittannië.

De Romeinen delen hun rijk op in provincies die weer verdeeld zijn in bestuurseenheden. Vlaardingen ligt in de 'Civitas Cananefatium' die weer in de provincie 'Germania inferior' is gelegen, de meest noordelijke provincie van het Romeinse Rijk. Alle inwoners van de civitas zijn dus na invoering van de bestuurseenheid per definitie Cananefaten. Maar wat houdt dit in? Volgens Tacitus stonden de Cananefaten op één lijn met de Bataven wat betreft taal, moed en herkomst. Op grond hiervan wordt wel vermoed dat de Cananefaten, dus net als de Bataven, uit het Duitse Hessen komen. Maar wat moeten we ons daarbij eigenlijk voorstellen? Als we de Romeinse schrijvers mogen geloven, traden in de 1e eeuw na Chr. circa 4000 Bataafse en 960 Cananefaatse mannen in het Romeinse leger. Dit houdt in dat de Bataafse bevolkingsomvang tenminste 20.000 mensen zou moeten bedragen. Voor de Cananefaten zouden iets kleinere (rond de 5.000), maar nog steeds opzienbarende getallen gelden. Een dergelijke invasie van nieuwkomers moet wel sporen in de bodem hebben achtergelaten. Overal moeten plotseling

nederzettingen als paddestoelen uit de grond verrijzen waarbij de materiële cultuur vergelijkbaar moet zijn met die uit het herkomstgebied. Vreemd genoeg wordt van dat alles niets teruggevonden. In de Betuwe, het kerngebied van de Bataven, is zelfs helemaal geen sprake van een bewoningshiaat. Ook de materiële cultuur van de Cananefaten vertoont geen enkele gelijkenis met die uit het vermeende Duitse herkomstgebied. Wel zijn er opmerkelijke gelijkenissen met het Friese aardewerk uit Noord-Holland. Deze overeenkomsten zeggen echter nog niets over de herkomst van de Cananefaten, wel over de banden die de oorspronkelijke bewoners, of althans hun leiders, erop na hielden.

Als er dan geen sprake is van een massale binnenkomst van Cananefaten, hoe moeten we het verhaal van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus dan interpreteren? Het lijkt aannemelijker dat niet een complete bevolking, maar de leiders ervan hun heil elders zochten. Dit kan met steun, misschien zelfs wel op initiatief van de Romeinse overheerser zijn geweest. De reeds aanwezige bevolking kreeg dan wel de naam van de nieuw binnengekomen leiders, maar behoorde van origine tot een andere bevolkingsgroep. Welke, is dan de vraag? In een vroegmiddeleeuwse bron wordt het gebied rond Vlaardingen aangeduid als 'pago marsum'.[28] De naam marsum lijkt verdacht veel op die van Marsaci, een benaming die door Tacitus werd gebruikt voor een inheemse stam. Veel onderzoekers lokaliseren deze stam in Zeeland, maar zouden de Marsaci niet de oorspronkelijke bewoners van het Maasmondgebied geweest kunnen zijn? Er zijn in elk geval geen archeologische bewijzen voor een massale binnenkomst van vreemde volkeren. We dienen te bedenken dat de stammen die door de klassieke schrijvers genoemd worden een simplificatie zijn van de werkelijkheid. Het is maar de vraag of de toenmalige inwoners zichzelf tot een bepaalde stam rekenden. Archeologisch gezien laten stammen zich niet uit het gevonden materiaal destilleren.

Stijlbreuk

We kunnen in ieder geval stellen, dat we de bevolking in het Maasmondgebied in de Romeinse Tijd mogen aanduiden als Cananefaten, maar dat dit niet meer is dan een Romeins etiket. Op grond van overeenkomsten in het aardewerk kan worden opgemerkt dat de bevolking enige relaties moet hebben gehad met de in het noorden wonende Friese stammen. Hoe wij die relatie moeten zien is onduidelijk. Was het etnische verwantschap, culturele verwantschap, ruilhandel of iets geheel anders waardoor enige verwantschap in aardewerk tot stand kwam? Het aardewerk is ook een belangrijke bron van studie voor de overgang van de Late IJzertijd naar de Romeinse Tijd. Veel onderzoekers wijzen op de enorme verschillen tussen beide perioden. Het aardewerk uit de IJzertijd is bijvoorbeeld rijk versierd, terwijl het aardewerk in de Romeinse tijd nauwelijks versiering kent. Ook andere kenmerken van het aardewerk laten een breuk zien in de aardewerktraditie. Op grond hiervan heeft een aantal gerenommeerde onderzoekers verondersteld dat de bewoners in de Romeinse Tijd niet dezelfde etnische oorsprong hebben als die in de Late IJzertijd, dit met het verhaal van de verhuizende Eburonen en Cananefaten in het achterhoofd.[29] Wat echter voor het gemak vergeten wordt, is dat de stijlbreuk in het aardewerk wel een tijdsbestek van circa twee eeuwen beslaat. Inmiddels zijn er aanwijzingen dat er in het vermeende bewoningshiaat wel degelijk bewoning plaatsvond. Aanvankelijk leek de bewoning op het veen in Midden-Delfland rond 200 voor Chr. te eindigen, terwijl er aanwijzingen zijn dat de bewoning in Schiedam zich tot circa 100 voor Chr. handhaafde.[30] De ijzertijddam op het bedrijventerrein Hoogstad die rond 175 voor Chr. kan worden gedateerd, wijst erop dat de bewoning in Vlaardingen wat langer aanhield dan in Midden-Delfland. Er is echter met het dateren van de vindplaatsen in Midden-Delfland een probleem gerezen. De dateringen van de vindplaatsen op basis van het aardewerk blijken niet altijd tot de juiste uitkomst te leiden. Het onderzoek van het aardewerk van een ijzertijd nederzetting in Maasland (Midden-Delfland code 16.10) leidde tot de conclusie dat het behoorde tot de 'Broekpolder I stijlgroep' en daarmee in de 3e eeuw voor Chr. geplaatst kon worden. Op basis van de C14-dateringen blijkt echter dat het in de 2e eeuw voor Chr. kan worden gedateerd, mogelijk zelfs in de 1e eeuw voor Chr.[31] Het aardewerk vertoonde echter wel een opvallende afwijking, want juist het percentage versierde wandscherven is aanzienlijk lager (32%) dan in de voorliggende periode (gemiddeld 55%). Er blijkt dus reeds in de Late IJzertijd een trend te zijn ingezet om het aardewerk minder uitbundig te versieren. Het aardewerk van de late ijzertijdnederzetting op de locatie Hogewerf laat een nog grotere afname zien van het versieringspercentage van de wanden, namelijk 17%. Een verdere daling naar slechts enkele procenten in de Romeinse Tijd is daardoor plotseling veel minder drastisch, dan de aanvankelijke breuk met circa 55% uit de 3e eeuw.[32] Er zijn dus wel degelijk aanwijzingen voor continuïteit in bewoning. Het feit blijft echter dat, als er al sprake was van continue bewoning, er wel een aanzienlijke terugloop geweest moet zijn, wat was hiervan de reden?

De oudste waterstaatkundige werken van West-Europa

Uit het bovenstaande is gebleken dat het vermeende bewoningshiaat niet door de komst van de Romeinen kan zijn veroorzaakt of op het conto van de verhuizende Eburonen en Cananefaten kan worden geschreven. De bewoning lijkt immers ruim een eeuw voor het binnendringen van de

Romeinen sterk terug te lopen. Bovendien zijn er enige aanwijzingen dat het deltagebied hier en daar bewoond bleef. Al zou er dan geen sprake zijn van een complete leegloop, duidelijk is wel dat de bevolkingsomvang sterk terugliep. Als dit niet aan de komst van de Romeinen kan worden toegeschreven, wat is dan de oorzaak?
Zoals we al gezien hebben, was er in de loop van de 3e eeuw voor Chr. reeds sprake van toenemende kreekactiviteit. Een krekenstelsel ontsprong min of meer op de plaats van het huidige stadscentrum. Daarmee mogen we dit krekenstelsel als de voorloper van de Vlaarding beschouwen. De oudste vindplaatsen die liggen op de afzettingen van dit Vlaardingstelsel kunnen in de 3e eeuw voor Chr. worden gedateerd, hetgeen bewijst dat het Vlaardingstelsel toen reeds bestond.[33] Dit krekensysteem stond in verbinding met de Maas en was dus onderhevig aan de getijdewerking. Eén aftakking liep van de Hogewerf (Liesveldviaduct) via de Engelsche Boomgaert (voormalige Kolpabadterrein) naar het bedrijventerrein Hoogstad. Op de oeverwallen van deze kreek heeft men in de Late IJzertijd gewoond. Op de drie genoemde locaties (Hogewerf, Engelsche Boomgaert en bedrijventerrein Hoogstad) zijn vondsten gedaan die in de Late IJzertijd gedateerd kunnen worden. Een zeer bijzondere ontdekking werd op het bedrijventerrein Hoogstad gedaan. Het betreft een damconstructie die rond 175 voor Chr. kan worden gedateerd. Tot op heden is het nog steeds de oudst bekende damconstructie van West-Europa. De vraag is of het een nieuwe oplossing voor een oud probleem betreft. Of gaat het om een nieuw probleem dat nieuwe innovaties vereist? Eén ding is in ieder geval duidelijk, de aanwezigheid van een dam in de kreek wijst op de noodzaak van waterbeheersing, hoewel deze natuurlijk ook alleen als brug kan hebben gediend. Dat de kreekactiviteiten toenamen, blijkt ook uit het feit dat de kreek na de aanleg van de dam zich ging verleggen. Tevens werd de oeverwal met daarop bewoning uit de Late IJzertijd op de iets zuidelijker gelegen locatie Engelsche Boomgaert voor een belangrijk deel weggespoeld. Deze toenemende kreekactiviteiten kunnen de oorzaak zijn van het wegtrekken van de bevolking. Opvallend is echter dat op de locatie Engelsche Boomgaert de Romeinse bewoningslaag direct op die van de IJzertijd ligt, hetgeen erop wijst dat de oeverwallen zelf niet overstroomd raakten en dus geschikt bleven voor bewoning. Een deel van het veen zal zijn overstroomd, waardoor het ongeschikt werd voor bewoning. Daar staat tegenover dat er op het veen bewoningsresten zijn aangetroffen uit de Romeinse Tijd die eveneens direct op de bewoningsresten lagen uit de IJzertijd.[34] Hoewel er dus wel sprake was van toenemende kreekactiviteiten bleef een belangrijk deel van het landschap goed bewoonbaar. Bovendien bood een kreek die volop functioneert, zelfs belangrijke voordelen. Het was een belangrijk transportmedium en vormde daardoor de contactmogelijkheid met de buitenwereld. Toch blijft het een feit dat er tot op heden in Vlaardingen geen of weinig vindplaatsen zijn aangetroffen die met zekerheid tussen circa 175 voor Chr. en 70 na Chr. kunnen worden gedateerd. Het kan echter niet uitgesloten worden dat dit bewoningshiaat is ontstaan door onze falende dateringsmethoden zoals hierboven al is beargumenteerd aan de hand van het aardewerk. Ook de C14-dateringen zijn juist voor die periode onbetrouwbaar te noemen.

Oudste sluizen van West-Europa

De aanleg van een dam rond 175 voor Chr. maakt duidelijk dat de inheemse bevolking het noodzakelijk vond om in te grijpen in de lokale waterhuishouding. Het opwerpen van dammen mocht dan wel soelaas bieden tegen het bedreigende kreekwater dat tweemaal daags het achterland in werd gestuwd, maar het veroorzaakte ook een nieuw probleem. Het overtollige hemelwater dat via de kreken werd afgevoerd, hoopte zich toen namelijk achter de dam op, waardoor een vernatting van het achterland dreigde te ontstaan. In de eerste eeuw na Chr. kwam iemand in de Maasmond, misschien wel in Vlaardingen, op een subliem idee. Door gebruik te maken van holle boomstammen, zogeheten duikers, kon het overtollige regenwater worden afgevoerd, terwijl de dam enige bescherming bood tegen het opkomende hoogwater. Door de duiker kon een belangrijk deel van het kreekwater echter toch weer het achterland instromen. Dat was natuurlijk niet de bedoeling. Door een houten klepje aan de 'zeezijde' van de duiker te bevestigen werd dit echter voorkomen. Bij laagwater kon immers het water uit het achterland worden afgevoerd, het wegstromende regenwater drukte het klepje open, terwijl bij hoogwater het klepje als het ware vanzelf werd dichtgedrukt, waardoor het geheel als een soort ventiel functioneerde. Het was van verbluffende eenvoud, maar zeer doeltreffend. In Vlaardingen is op het bedrijventerrein Hoogstad een fraai exemplaar van een dergelijke klepduiker aangetroffen. Deze is met behulp van het aardewerk tussen 75 en 125 na Chr. gedateerd, waarmee het de oudste sluis is van West-Europa.
Opvallend is dat de oudste duikers van West-Europa, alle daterend tussen de eerste en derde eeuw na Chr., juist met name in het Maasmondgebied zijn aangetroffen. Namelijk 11 van de 14. De drie die buiten het Maasmondgebied ontdekt zijn, betreffen Wateringen (gemeente Den Haag), Valkenburg en Vechten. Daarbuiten zijn ze verder in West-Europa niet aangetroffen. Dit wijst erop, dat het om een lokale vinding en niet om een Romeinse innovatie gaat. De duikeraanleg maakt het mogelijk om het waterpeil te reguleren. Het is zelfs denkbaar dat de inheemse boeren al dijken opwierpen. Probleem is alleen dat dergelijke bovengrondse structuren geheel zijn opgenomen in de

In 1995 werd de oudste klepduiker van West-Europa ontdekt op het bedrijventerrein Hoogstad. (Foto: VLAK)

bouwvoor en dat een archeoloog er dus niets van terugvindt. Onlangs zijn echter wel in het Friese Donjum en Wijnaldum dijken gevonden uit de tweede eeuw na Chr. en zelfs uit circa 100 voor Chr. in het Friese Peins. Het is dan ook niet ondenkbaar dat er ook in het Maasmondgebied dijken moeten hebben gelegen.

Massale ontginning

Aanvankelijk lijkt het nog te gaan om kleinschalige lokale ingrepen in het landschap. In de loop van de 2e eeuw doet zich echter een aantal opmerkelijke zaken voor. Op hetzelfde bedrijventerrein Hoogstad waar de oudste dammen en duikers van West-Europa zijn aangetroffen, is op nog geen 400 m oostelijk een tweede nederzetting aangetroffen. Deze was gesitueerd langs een andere tak van het krekenstelsel. De oeverwal was met behulp van greppels tot ontginning gebracht. Een greppel die ingegraven was in de oeverwal ontwaterde via een dam met een duiker op de buitenbocht van de kreek. Op de oeverwal werden ook twee parallelle greppels aangetroffen van circa één tot twee meter breed met tegenover elkaar liggende openingen van 1,5 en 2 m breed. Tussen de greppels die van hart tot hart 11 m uit elkaar waren gelegen, zal een boerderij hebben gestaan. Dit was niet zomaar een inheemse boerderij. Opvallend is namelijk dat het aardewerk uit de greppels, dat tussen 150 en 175 na Chr. kan worden gedateerd, voor 99% bestaat uit import, hetgeen opvallend hoog is. Import aardewerk is een product dat op Romeinse wijze gemaakt is en door middel van (ruil)handel moet zijn verkregen. Het hoge percentage wijst erop dat de bewoners van het huis goede contacten met de Romeinse wereld moeten hebben onderhouden. Dit verschijnsel krijgt nog een extra dimensie als duidelijk wordt dat het landschap in de loop van de tweede eeuw na Chr., drastisch veranderde. Voor die tijd ging het om kleine landschappen die ontgonnen waren. De greppels volgden het natuurlijke reliëf waarbij gedacht moet worden aan het uitgraven van dichtgeslibde prielen en kreken. Archeologisch onderzoek vanuit het Instituut voor Pre- en Protohistorie te Amsterdam, maakt duidelijk dat in de loop van de 2e eeuw na Chr. het gehele landschap in Midden-Delfland stelselmatig over grote gebieden ontgonnen werd. Zo zijn er greppels aangetroffen die over meer dan een kilometer lengte gevolgd konden worden. Deze greppels die in de eerste plaats voor de waterhuishouding gegraven zullen zijn, kunnen mogelijk ook gediend hebben als eigendomsbegrenzingen. Deze planmatige aanpak op grote schaal doet een ingrijpen van hogerhand vermoeden. Dergelijke ontginningen zijn ook bekend uit bijvoorbeeld Frankrijk bij steden als Arles en Avignon en in het Engelse Wentlooge Level (Zuidoost-Wales). Er is echter wel een verschil, want elders in het Romeinse Rijk verliep de ontginning volgens blokverkavelingen, terwijl in Midden-Delfland het natuurlijk reliëf zelf uitgangspunt was voor de ontginning. Een bemoeienis van de Romeinen ligt echter ook hier voor de hand. De Romeinen hadden namelijk baat bij een grootschalige ontginning. De duizenden in ons land gelegerde Romeinse soldaten, naar schatting in de eerste eeuw meer dan 40.000[35], moesten immers ook gevoed worden. Jaarlijks had het leger tussen de 8400 en 21.000 ton graan nodig. Gezien de hoge kosten voor transport zal men het graan zo dicht mogelijk bij huis hebben betrokken.[36] De inheemse boeren produceerden echter niet voldoende om aan de vraag te kunnen voldoen. Om te voldoen aan de toenemende vraag naar voedsel, lag het dus voor de hand om de vruchtbare gronden zoveel mogelijk te ontginnen. De grootschalige ontginningen in de 2e eeuw, roepen herinneringen op aan de ontginning van het Hollandse gebied door de Hollandse graven die plaatsvond vanaf 985. De graven maakten volgens historische bronnen gebruik van Friezen om het woeste land, dat

zij van de keizer in leen hadden gekregen, te ontginnen. Ook bij deze ontginning vormde het natuurlijk reliëf aanvankelijk het uitgangspunt. Of de Romeinen ook gebruik maakten van buitenstaanders is nog onduidelijk. Het plotseling verschijnen van omgreppelde boerderijen met een opvallend hoog percentage import aardewerk rond 150 na Chr. zou daar echter wel eens op kunnen wijzen.

Leiden alle wegen naar Vlaardingen?

Uit de Romeinse Tijd is een wel heel bijzondere kaart overgeleverd: de 'Tabula Peutingeriana'. Op deze kaart, die een 12e- of 13-eeuwse kopie is van een Romeinse reiskaart uit de vierde eeuw, wordt direct ten noorden van de Oude Maas een weg afgebeeld. Deze weg zal op de zandige Maasoeverwal-afzettingen hebben gelegen die helaas in later tijden grotendeels, zo niet geheel zal zijn geërodeerd. Langs de weg wordt ook de plaats Flenio afgebeeld en aangezien vrijwel alle afgebeelde plaatsen op de kaarten betrekking hebben op versterkingen, lijkt ook Flenio tot deze categorie gerekend te mogen worden. Op basis van de gemelde afstanden is het heel goed mogelijk dat deze versterking in Vlaardingen heeft gelegen. Vlaardingen lag reeds in de Romeinse Tijd op een kruispunt van waterwegen: de weg moest niet alleen het Vlaardingstelsel passeren, maar ook de Merwede die in die periode net was ontstaan.[37] Om deze waterlopen te kunnen passeren kan men hier een brug of een pontverbinding verwachten. Door latere overstromingen zijn de oude oeverwallen van de Maas echter grotendeels opgeruimd, zodat de kans klein is, dat er nog restanten in de bodem aanwezig zijn. Het is denkbaar dat de niet controleerbare verhalen over 'Sclavenburg'[38] en het mythische verhaal dat het oude Vlaardingen zou zijn overstroomd[39], zijn ingegeven door de restanten van een Romeinse versterking die bij laag water in de Vroege Middeleeuwen nog zichtbaar waren. Zolang archeologisch bewijsmateriaal ontbreekt, blijft het bovenstaande echter niet meer dan een hypothese.

Romeinse invloeden

Hoewel tot op heden in Vlaardingen nog geen sporen zijn ontdekt van de Romeinen, blijkt uit de vondsten die gedaan worden, dat de Romeinen wel het dagelijkse leven van de inheemse boer beïnvloedden. Grote sociale gevolgen zullen ongetwijfeld de rekruteringen van de mannen hebben gehad voor de inheemse samenleving. De massale rekrutering zal tot drastische veranderingen hebben geleid in de dagelijkse demografische verhoudingen in de inheemse nederzettingen. Het dagelijkse leven zal vooral door vrouwen, kinderen en ouderen zijn gerund. Misschien dat de sterke vermindering van versierd aardewerk wel komt doordat de vrouwen hun tijd efficiënter moesten benutten omdat door de afwezigheid van de mannen zij meer taken op zich moesten nemen.[40] Er zal minder

Een keltisch paardje. Een met emaille ingelegde mantelspeld uit circa 70-100 na Chr. Gevonden op het bedrijventerrein Hoogstad. (Tek.: B. Koster, VLAK)

tijd zijn geweest voor het verfraaien van het aardewerk, men zal zich beperkt hebben tot de meer functionele vorm. Dit zou wel eens heel goed kunnen verklaren waarom het percentage versiering op het aardewerk in de Romeinse Tijd zo drastisch is teruggelopen.[41] De gerekruteerde mannen die terugkeerden, brachten ook nieuwe gewoontes met zich mee die ze in het leger hadden opgedaan. Niet alleen was het Romeinse leger een ware smeltkroes van verschillende culturen, maar ook werden de Canefaatse mannen in verre uithoeken van het Romeinse Rijk gelegerd: bijvoorbeeld te Roemenië.[42]

De contacten met de Romeinen komen tot uiting in het vondstmateriaal: een bespijkerde schoen van het Hoogstad-terrein toont aan dat men de Romeinse mode letterlijk op de voet volgde. Kippenbotjes en oesters laten zien dat men ook de Romeinse eetgewoontes overnam. De Romeinen introduceerden ook het gebruik van spijkers, die dan ook in groten getale aangetroffen worden in de inheemse nederzettingen. Mogelijk dat ook de fragmenten van daktegels erop wijzen, dat sommige inheemse boeren hun boerderijen bouwden met Romeinse allure. In Rijswijk zijn in een inheemse nederzetting de restanten aangetroffen van een tufstenen gebouw dat zelfs de beschik-

king had over een centraal verwarmingssysteem.[43] Sommigen zullen ook het Romeinse schrift geleerd hebben, zoals blijkt uit vondsten met Romeinse inscripties die elders in Midden-Delfland gedaan zijn, zoals een botje uit een inheemse-Romeinse terp te Schipluiden waarin het woord 'Milites' was gekrast, wat 'soldaat' betekent.[44]
De Romeinen introduceerden ook een nieuw soort aardewerk dat gemaakt werd op de draaischijf en in ateliers door mannen voor de markt werd geproduceerd. Nieuw was ook het gebruik van tafelwaar, die met name in fraai aardewerk werd vervaardigd. Het import aardewerk maakt aanvankelijk, rond 70 na Chr. slechts enkele procenten uit van het totale aardewerk. In de tweede helft van de tweede eeuw loopt dit percentage echter op tot circa 70%. We kunnen slechts gissen naar de redenen waarom dit import aardewerk zo aansloeg. Misschien vond men het gewoon mooier of gaf het de bezitter een bepaalde status. Het is niet ondenkbaar dat ook de verandering in werkzaamheden meespeelde. De vrouwen die voorheen het aardewerk gemaakt zullen hebben, kregen er immers zoveel taken bij, dat het efficiënter werd om het aardewerk aan te schaffen dan om het zelf te vervaardigen.

De aanwezigheid van tienduizenden soldaten in Zuid-Nederland, op het hoogtepunt zeker meer dan 40.000, stimuleerde ook de marktwerking. Voor een belangrijk deel zullen de soldaten door middel van transporten zelf voor hun voedsel gezorgd hebben. Toch zal men voor een belangrijk deel ook afhankelijk zijn geweest van de lokale bevolking. Dit zal tot gevolg hebben gehad dat de inheemse bevolking, die tot dan toe voornamelijk zelfvoorzienend zal zijn geweest, zich ook meer ging richten op het produceren voor de markt. De surplusproducten kon men verhandelen met de Romeinse goederen. Aangezien munten in inheemse context nauwelijks gevonden worden - in Vlaardingen zijn tot op heden slechts vijf Romeinse munten gevonden - zal er van een echt geldverkeer nog geen sprake zijn geweest.[45] Het produceren voor een markt zal geleid hebben tot op een grotere schaal in cultuur brengen van het landschap voor de veeteelt dan wel de akkerbouw. Elders is geconstateerd dat de gemiddelde schofthoogte van de dieren toenam, waarvan de oorzaak gezocht moet worden in de introductie van nieuwe dierenrassen of speciale fokprogramma's.[46]

We moeten echter oppassen dat we de gevolgen van de Romeinse beïnvloeding, die we het Romaniseringproces noemen, niet overdrijven. Het zijn juist de voorwerpen in een inheemse nederzetting met een Romeins tintje, die de aandacht krijgen waardoor ze onevenredig veel gewicht dreigen te krijgen. Het overgrote deel van de vondsten blijft immers karakteristiek voor de inheemse samenleving en vormt een groot contrast met datgene wat in Romeinse versterkingen en Romeinse woonplaatsen wordt aangetroffen. Voor een groot deel zullen de inheemse tradities dan ook gewoon in stand zijn gehouden. Niettemin zal de rekrutering van de inheemse mannen door de Romeinen tezamen met de toegenomen marktwerking wel bijgedragen hebben tot nieuwe economische en sociale ontwikkelingen in de inheemse samenleving.

Alles loopt in het water

We begonnen met een bewoningshiaat rond het jaar nul. Hierboven is getracht dit te verklaren uit toenemende wateroverlast. Dankzij technologische innovaties van de inheemse bevolking kon men het gebied toch goed bewoonbaar maken. Onder de Romeinse overheersing brak een grote bloeiperiode aan. Nieuwe mensen, nieuwe producten, nieuwe ideeën, een groeiende bevolking en grootschalige ontginningen waren het gevolg. Na een periode van dik twee eeuwen voorspoed kwam rond 260 na Chr. plots een einde aan de bewoning. Germaanse invallen leiden ertoe dat de Romeinen het deltagebied grotendeels opgaven, zo beschrijft althans menig geschiedenisboek. Opvallend is echter dat ook van de inheemse bevolking tussen de vierde eeuw tot ver in de 7e eeuw na Chr. geen spoor is terug te vinden. Waar zijn de bewoners gebleven? Deze massale ontvolking geldt wederom voor een groot deel van West-Nederland. Het zal ongetwijfeld een samenspel zijn geweest van verschillende factoren. Een belangrijke oorzaak was zeker de waterhuishouding. In de eerste eeuw zien we het eerste lokale ingrijpen van de inheemse boeren in de waterhuishouding met behulp van dammen met duikers en het uitgraven van dichtgeslibde prielen en kreken. Na dit succesvolle begin, startte in de loop van de 2e eeuw na Chr. op initiatief van de Romeinse overheid een grootschalige ontginning van de kleigronden, de ontginning zal ook gepaard zijn gegaan met een complex waterbeheer. Het waterpeil moet immers gereguleerd worden, daarover moesten goede afspraken worden gemaakt. Het 'poldermodel' avant la lettre deed zijn intrede. Door de ontwatering van het landschap gingen echter de klei- en veengronden inklinken, waardoor het landschap daalt en men in toenemende mate last zal krijgen van water. In reactie hierop ging men meer en diepere greppels graven. Hierdoor werd het landschap verder ontwaterd en ging het dus verder inklinken, waardoor de greppels nog dieper uitgegraven moesten worden. Het paard van Troje was in huis gehaald. Uiteindelijk zouden er bemalingstechnieken moeten worden ingezet. De inheemse bevolking had daar nog geen antwoord op. De Romeinen kenden het principe van de molen al wel, maar er is geen bewijs dat ze die ook in Nederland voor bemaling hebben ingezet. Het principe van bemaling werd in Nederland als eerste land ter wereld pas in de Late Middeleeuwen toegepast. In ieder geval was er door de grootschalige ontginningen in de 2e eeuw een probleem geschapen van toenemende wateroverlast. De

Romeinen hadden een goede organisatie en hadden wellicht de oplossingen kunnen bieden voor deze problematiek van het watermanagement, ware het niet dat ze uit het deltagebied werden verdreven door invallende Germanen. Of waren de problemen met de waterhuishouding zelf de oorzaak van het wegtrekken van de Romeinen? Het experimentele ingrijpen van de inheemse boeren, de aanleg van dammen en duikers, bood aanvankelijk een oplossing voor een oud probleem. Het leidde uiteindelijk tot een onbeheersbare waterhuishouding waaraan op een aantal plaatsen in het Maasmondgebied nog een dun veenlaagje herinnert.

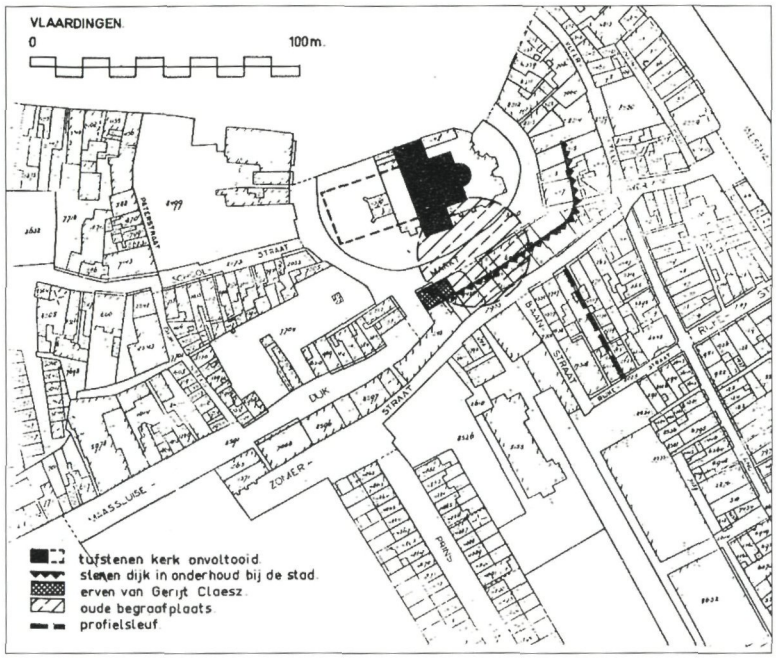
Vroege Middeleeuwen

Ontstaan van de nederzetting Vlaardingen

Het eerste teken van leven uit Vlaardingen krijgen we in 726/727 als bisschop Clemens Willibrord een kerk met toebehoren, gelegen in de Maasmond in de gouw 'Marsum', schenkt aan het door hem beheerde klooster Echternach. In de akte wordt omschreven dat het geheel gelegen is in een moerasland of gors waarop kudden schapen grazen, waaruit we kunnen opmaken dat toen de schapenteelt een belangrijke bron van inkomsten zal zijn geweest. Uit de akte blijkt verder dat de kerk eerder door Heribald aan Willibrord is geschonken. Over het tijdstip van die schenking valt niets te zeggen. De schenking kan zelfs hebben plaatsgevonden voor de wijding van Willibrord tot bisschop in 695. De wijding van de kerk kan eveneens al veel eerder hebben plaatsgevonden en kan zijn verricht door een ander dan Willibrord.[47] In een kerkenlijst van Echternach, die dateert uit de eerste helft van de 11e eeuw wordt Vlaardingen genoemd als moederkerk.[48] Op grond hiervan en ook op die van latere eigendomskwesties heeft men de kerk te Vlaardingen geïdentificeerd
als de kerk die genoemd wordt in de akte van 726/727. Als deze identificatie juist is, dan valt op dat de naam Vlaardingen in het document niet genoemd wordt. Was de naam Vlaardingen nog niet in gebruik? Bestond de nederzetting wellicht nog niet? Vaak werden de kerken gesticht op plaatsen waar heidense heiligdommen stonden die doorgaans buiten de nederzetting waren gelegen. Op deze wijze hoopte men het heidense geloof te vernietigen en de oude heilige plek in stand te houden en te gebruiken voor de kerstening. Of dat in Vlaardingen ook het geval was, kunnen we niet zeggen. De oudste bewoningslagen liggen namelijk vele meters diep in de ondergrond verborgen. Archeologisch onderzoek op de locatie Fonotheek (hoek Hoogstraat/ Peperstraat) heeft wel vondsten opgeleverd die uit het einde van de 7e eeuw of het begin van de 8e eeuw kunnen dateren.[49] Oudere middeleeuwse vondsten zijn tot op heden niet ontdekt. Dit kan erop wijzen dat de bewoning pas aanvangt met de stichting van de kerk. Maar eigenlijk weten we nog te weinig om concrete uitspraken te doen of de kerk, dan wel de nederzetting ouder is.

Waar staat de oudste kerk?

Sommigen menen dat de oudste kerk aan de zuidzijde van de kerkheuvel gezocht moet worden. Volgens Hoek (1973A) maakte de erosie van de kerkheuvel door het opdringende Maaswater de verplaatsing van de kerk en daarmee de nederzetting in de 12e eeuw noodzakelijk. Op basis van opgravingen concludeert Hoek dat de hele terp voorafgaande aan de bouw van de nieuwe kerk kort voor 1156 in één keer wordt opgehoogd met twee meter. Vervolgens maakt hij hieruit op dat als een oudere kerk op deze plaats had gestaan, deze door de ophoging onbruikbaar was geworden.[50] Hoek haalt ook een historische bron aan uit 1494 waarin Vlaardingers zich erover beklagen dat de rivier zijn bedding steeds meer in noordelijke richting verlegt, waardoor er grond voor de kerkheuvel is weggespoeld, waarbij in het verleden (dus enige tijd voor 1494) boomstamkisten met skeletten aan het daglicht kwamen. Bij waarnemingen ten zuiden van de kerkheuvel, de Bredesteeg en de Zomerstraat, zijn verspoelde scherven aangetroffen uit de 12e t/m de 15e eeuw. Op grond van al deze gegevens concludeert Hoek dat de oude nederzettingskern met de kerk iets zuidelijker heeft gelegen. Struijs (1998) heeft onlangs nieuwe argumenten aangedragen voor de verplaatsing van de kerk. In 15e- en 16e-eeuwse bronnen wordt een Willibrordushuisje genoemd. Dankzij een akte uit 1583 heeft Struijs kunnen achterhalen dat dit huisje tussen de Brede Steeg en de hoek Markt/Maassluissedijk heeft gestaan. Maar wat moeten we ons bij een Willibrordushuisje voorstellen? Een herinneringskapel? Een overkapte doopput of Willibrords woonhuis?[51] Struijs vermoedt dat het betrekking heeft op de oudste kerk.[52] Er moeten echter enige kanttekeningen bij deze hypothese geplaatst worden. De oudste kerk zal gebouwd zijn op gewijde grond en zal alleen onder heel bijzondere redenen worden verplaatst. De overstromingsramp op 21 december 1163 kan daarvoor niet de reden zijn geweest, want voor die datum was men al begonnen met de bouw van een grote tufstenen kerk, die op de plaats staat van de huidige kerk. Maar was het wel de intentie om een kerk te bouwen? Hoek heeft gesuggereerd dat graaf Dirk VI grootse plannen heeft gehad met de bouw van een nieuwe kerk voor de hoofdstad van zijn graafschap. In 1156 kreeg graaf Dirk VI de kerk te Vlaardingen die toebehoorde aan het klooster te Echternach geheel in bezit, stelde zijn kapelaan Thidbald aan als pastoor en gaf hem opdracht tot het bouwen van een grote moderne kerk in zijn hoofdstad. De plattegrond van de kerk was vaak om politieke redenen gebouwd naar een bepaald model. Volgens Hoek roept het bouwplan sterke herinneringen op aan de grote Benedictijner kloosterkerken die aan het

De kerkheuvel met omgeving en de ligging van de oude begraafplaats met kerk (gerasterd) volgens Hoek (1973A). (Bron: Hoek, 1973, p. 128)

einde van de 11e en in de eerste helft van de 12e eeuw in Normandië zijn gebouwd. Volgens Van Bommel lijkt de kerk ook op de oudere Utrechtse kerken van Paulus, Jan en Pieter waaruit hij concludeert dat het zeker om een klooster of kapittelkerk zou kunnen gaan. De later aangebouwde vieringstoren zou zelfs op de aanwezigheid van een belangrijk reliek kunnen wijzen, of zelfs op de mogelijkheid om er een grafelijke grafkerk te stichten.[53] Hoek suggereert dat de graaf mogelijk een nieuwe abdij wilde stichten in Vlaardingen.[54] Deze hypothese werpt dan een heel ander licht op de zaak. In het graafschap Holland bestaan in de 12e eeuw welgeteld slechts twee abdijen, te weten te Egmond (omstreeks 950 gesticht) en Rijnsburg (gesticht in 1133). De abdijen zijn belangrijke centra voor kennis en administratie. De verhouding tussen de abdij van Egmond en de graaf was echter in de 12e eeuw zeer slecht geworden. Wellicht was de abdij van Rijnsburg gesticht om de machtspositie van de adbij van Egmond te doorbreken. De verhouding tussen de graaf en de abdij van Egmond zal er niet bepaald door zijn verbeterd. De bouw van een nieuwe abdijkerk te Vlaardingen is in dit licht om de macht van de abdij van Egmond te breken, niet onlogisch. De overstromingsramp in 1163 gooide echter roet in het eten. De oude kerk werd bij die gelegenheid behoorlijk aangetast, terwijl de nieuwe kloosterkerk nog niet was afgerond. De prioriteit van de graaf zal toen in eerste instantie bij het dijkenherstel hebben gelegen. Inmiddels had de interesse van de graaf zich reeds verlegd naar andere steden. De graaf hervatte de bouw van de kloosterkerk niet meer. Het halfafgebouwde kloosterkerk kon echter wel in gebruik worden genomen als kerk. Als deze gedachtegang juist is, zullen er ter plaatse van het Gat in de Markt inderdaad de restanten van een oudere kerk moeten worden aangetroffen. De hierboven geschetste gedachtegang verschilt in de hypothese van Hoek daarin, dat we een eventuele verplaatsing van de kerk niet toeschrijven aan een bewuste keuze, maar dat deze voorvloeit uit een samenloop van omstandigheden: de overstroming van 1163 waarbij de oude kerk werd vernield en de onvoltooide abdijkerk in gebruik werd genomen als nieuwe kerk. Het lijkt echter aannemelijker dat de oude kerk gewoon onder de huidige gezocht moet worden, en dat het Willibrordushuisje geen betrekking heeft op de kerk, maar bijvoorbeeld op de pastorie. Alleen archeologisch onderzoek op en rond kerk kan enige antwoorden geven op deze vraagtekens die opduiken uit dit mistige deel van het Vlaardingse verleden.

Strijd tegen het water

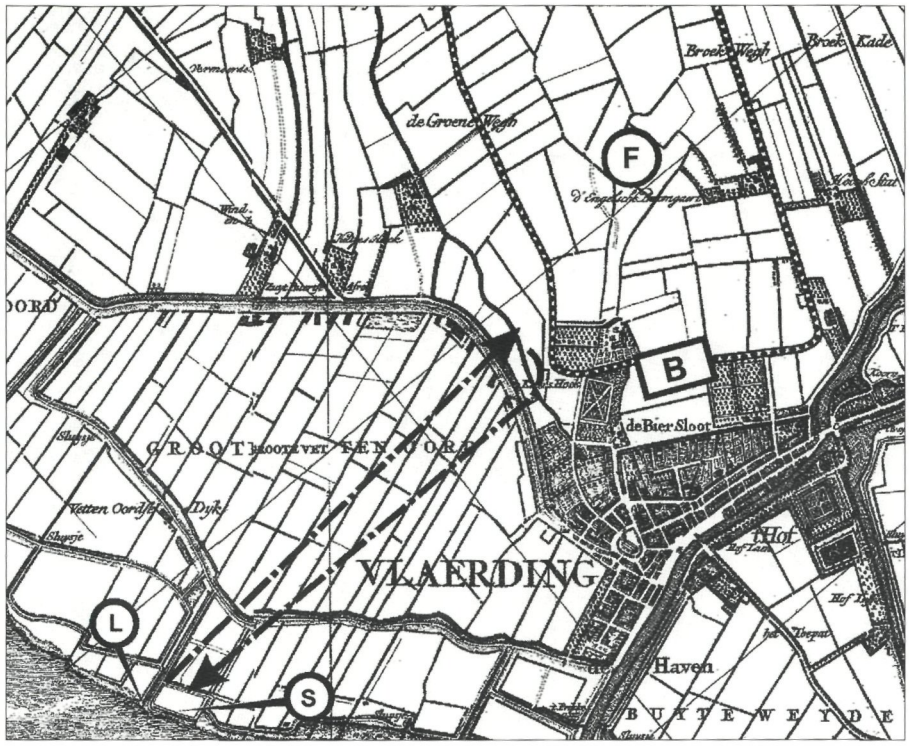
De locatie van de kerk is niet toevallig. Zij ligt juist op de oeverwal van de Vlaarding, de natuurlijke haven die later voor economische voorspoed zou zorgen. Omdat de oeverwal regelmatig overstroomde, begonnen de bewoners hun woongrond op te hogen met kleizoden, huisafval en zelfs mestpakketten. Het is nog onduidelijk of er sprake is van een centraal geleide ophoging van de terp, of dat de ophogingen plaatsvonden vanuit individuele huiserven. Wel is duidelijk dat de ophogingen verspreid in de tijd plaatsvonden. Uiteindelijk ontstond er een reuzenterp die reikt van de Vleersteeg tot ten westen van de Dijksteeg, waarmee het ophogingspakket een doorsnede in oost-west richting van tegen de 200 meter heeft verkregen. Dit pakket heeft ter hoogte van de kerk een dikte van circa 6 m, terwijl dit bij de Dijksteeg altijd nog 4 m bedraagt. In deze ophogingslagen zijn de bewoningsrestanten uitstekend geconserveerd en vormen dan ook een zeer belangrijke bron van informatie over de oudste fasen van de nederzetting Vlaardingen. De ophogingslagen boden dan wel ter plaatse afdoende bescherming tegen het opdringerige Maaswater, het omringende land bleef grotendeels onbeschermd. Bovendien nam de wateroverlast in de loop van de Middeleeuwen toe. Er voltrok zich namelijk een belangrijke verandering in de stroomrichting van de rivie-

ren. Het water van de Oude Rijn werd vanaf de Romeinse Tijd in toenemende mate via de Lek afgevoerd naar de Merwede. Toen in 1122 de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd, had de Oude Rijn haar betekenis als vaarroute reeds verloren. Binnen enkele decennia na de afdamming in 1122 was de oude Rijnmond bij Katwijk geheel verland.[55] De toename van waterafvoer via de Merwede was aanvankelijk voor Vlaardingen zeer gunstig. Er ontstond een belangrijk kruispunt van waterwegen bij Vlaardingen waarbij de kreek Vlaarding goed als een haven kon functioneren. Het water drong echter steeds meer richting de terp waarop Vlaardingen gebouwd was. Naast het agressieve Maaswater, kreeg men ook uit een geheel andere hoek te maken met wateroverlast. Door de ontginningen, het graven van sloten, vanaf de 10e eeuw, klonk de grond in, waardoor men in toenemende mate last ging krijgen van grondwater. De boerderijen rond de nederzetting Vlaardingen werden dan ook gebouwd op de oude fossiele kreeklopen. Deze lagen door inklinking van het veen en slappe klei als hoge zandige kleibanen in het landschap. Om de boerderijen extra tegen het water te beschermen, hoogde men het huiserf op waardoor ook hier terpen ontstonden. De oudste terpen en dijken (Groeneweg en Broekweg) dateren uit de 11e eeuw. In 1134 werd het Maasmondgebied getroffen door een overstromingsramp. Als reactie daarop liet de graaf direct langs de Maas een dijk aanleggen. Hierdoor werden de uiterwaarden aanzienlijk verkleind, waardoor de kans op een grote overstromingsramp juist groter werd. Bij hoog water kon het rivierwater geen kant meer op waardoor de druk op de dijken toenam. Op 21 december 1163 trof een grote overstromingsramp het Maasmondgebied. Bij Vlaardingen werd de dijk over een lengte van meer dan 2 km weg geslagen met als gevolg dat een groot deel van het land onder water kwam te staan. Alleen de bewoners op de hoge kreekruggen en terpen hielden hun voeten droog. Een enkele decimeters dik kleipakket, het zogeheten 'Vlaardingendek', herinnert nog aan deze overstromingsramp.[56] Het dijkherstel liet niet lang op zich wachten: de abdij van Egmond ging in opdracht van de graaf direct aan de slag. De dijk werd meer landinwaarts gelegd, zodat het Maaswater weer de ruimte kreeg. In 1170 trof opnieuw een grote overstroming het Maasmondgebied. Op grond van het ontbreken van kleidekken in Vlaardingen vermoedt Hoek dat het dijkherstel toen al gereed was. De vraag is echter of een dergelijke kleilaag zich duidelijk laat onderscheiden van die uit 1163. In ieder geval kreeg het Maaswater wel erg veel bewegingsruimte, want deze kon helemaal tot aan de terp komen. Deze dreigde dan ook door het wassende water af te kalven. In 1459 had het Hoogheemraadschap van Delfland een stenen muur laten bouwen die de kerkheuvel tegen de afslag moest beschermen.[57] Bij archeologisch onderzoek in 1989/1990 op de locatie Bredesteeg is deze muur aangetroffen. Blijkbaar bood de muur onvoldoende bescherming, aangezien de Vlaardingers zich in 1494 erover beklaagden dat door de slag van het water de stenen muur deels ingestort was. Uiteindelijk wist men het Maaswater te temmen door het aanleggen van zogeheten duikeldammen. De Baanstraat, een zijstraat van de Zomerstraat, gaat terug op een dergelijke duikeldam. Het betreft een aardlichaam van tientallen meters lengte dat aan beide zijden beschoeid was met palen. Dankzij deze duikeldammen werd de stroom van het Maaswater geremd en werd de aanslibbing bevorderd waardoor Vlaardingen langzaam maar zeker in zuidelijke richting kon worden uitgebreid. Zo leidde de bescherming van de terp uiteindelijk, al dan niet bewust, tot stadsuitbreiding in zuidelijke richting.

Vlaardingen grafelijk hoofdstad

De nederzetting van Vlaardingen was op de kruising van de waterwegen van Oude Maas en de Merwede zeer gunstig gelegen om zich te ontwikkelen tot handelsplaats. Dankzij de Vlaarding had men ook de beschikking over een natuurlijke haven. Deze gunstige ligging had tot gevolg dat de Hollandse graven in Vlaardingen een hof stichtten. Voor de aanwezigheid van een grafelijk hof te Vlaardingen zijn diverse historische aanwijzingen. Zo wordt Vlaardingen meermalen genoemd als plaats van handeling van belangrijke slagen (1018 en 1049) omdat de graven te Vlaardingen illegaal tol hieven. In 1076 raakte hertog Godfried bij een expeditie bij Vlaardingen ernstig gewond door een aanslag van een dienaar van Dirk V.[58] In eigentijdse kronieken wordt Graaf Dirk IV (1039-1049) van Vlaardingen ('Theodericus de Phlardirtinga') genoemd. Toen in 1078 afgezanten van de graaf naar Goslar kwamen om de koning te spreken, werden ze aangeduid als 'Vlaardingers'.[59] Ook zijn er in Vlaardingen in de periode 1080 tot 1121 (mogelijk al eerder en wellicht ook later) munten geslagen.[60] De muntslag te Vlaardingen zal waarschijnlijk nauw samen hebben gehangen met de tol die er al dan niet illegaal geheven werd en die met name in zilver zal zijn betaald.

Waar moeten we de grafelijke hof zoeken? Hoek (1973A) heeft op grond van historische aanwijzingen de locatie van dit grafelijk hof kunnen traceren en wel op de locatie Hogewerf. Dit is de locatie waar het Liesveldviaduct op de Markgraaflaan aansluit. Archeologisch onderzoek door het ROB (Rijksdienst voor Oudheidkundig bodemonderzoek) in 1992 bracht daar inderdaad grachten aan het licht. Het gaat om een terrein dat circa 110 bij 74 m groot is en omsloten wordt door twee grachten. De buitenste gracht is ongeveer 3,5 m breed en 1 m diep en kan in de 11e eeuw gedateerd worden. De binnenste gracht is circa 7 m breed en 1,8 m diep en bevat vondsten uit de 11e tot de 13e eeuw waardoor deze waar-

De locatie van de Hogewerf en de Groeneweg, de Markgraaflaan en de Broekweg op de kaart van Crucquius (1712); het keizerlijke leger landde op 29 juni 1018 vermoedelijk in de binnenbocht van de Merwede (L) bij Vlaardingen, waarna het oprukte richting de burcht (B) van de opstandige graaf Dirk III. De weg werd versperd door dijken (gestippelde lijn; Groeneweg/Markgraaflaan), waarachter de Friese kolonisten zich op de hoogopgeslibde oeverwallen (F) hadden verschanst. Het keizerlijke leger dat via een omweg wilde aanvallen, raakte door misleiding van de vijand in paniek, vluchtte vervolgens naar de schepen, alwaar (S) ze door de Friezen en het grafelijke leger werden afgeslacht (tek.: E. van der Linden, VLAK).

schijnlijk als de opvolger van de kleinere gracht kan worden gezien.[61]

In 985 kreeg graaf Dirk II van de Duitse keizer Otto III het wildernisregaal[62] in eigendom. Waarschijnlijk was dit het startsein voor grootschalige ontginningen van de wildernis, misschien mogen we het zelfs wel als aanleiding zien om een grafelijk hof te Vlaardingen te stichten. Bij de resultaten van het archeologische onderzoek uit 1992 wordt in ieder geval geen melding gemaakt van 10e-eeuwse of oudere vondsten.[63] Vanuit de grafelijke hof (ook wel aangeduid als curtis, villa of vroonhoeve) op de locatie Hogewerf werden de ontginningen gecoördineerd. Aan deze curtis waren ontginningsboerderijen verbonden, zogeheten mansi of cijnshoeven. De boerderijen met bijbehorende landerijen waren groot genoeg voor het dagelijkse onderhoud van een gezin. Gemiddeld bedroeg de hoeveelheid grond per boerderij circa 30 morgen (1 morgen is 0,8516 ha), wat tezamen 1 hoeve vormt.[64] Een belangrijk aandeel in de ontginning heeft een groep Friezen gehad die zich voor 1018 in het Merwedewoud hebben gevestigd. Aangezien in die periode de naam Friesland zich tenminste uitstrekte tot aan het Maasmondgebied, is het niet mogelijk om te bepalen waar we de herkomst van deze Friezen moeten zoeken. Om meer greep op de ontginningen te krijgen, onderwierp de graaf deze Friese kolonisten en gaf aan ieder een kavel om deze te bebouwen. Over de opbrengsten moesten zij belasting (cijns) afdragen aan de graaf. De kolonisten waren daarmee wel cijnsplichtig, maar geen horigen: zij hadden verder geen verplichtingen tegenover de graaf.

De oudste ontginningen die vanuit het grafelijke hof plaatsvonden, zijn op oude kaarten duidelijk herkenbaar. Bij deze ontginningen zijn de landschappelijke kenmerken het uitgangspunt waardoor ze onregelmatig van vorm zijn. Dit wijst erop dat de ontginning vanuit individuele boerderijen plaatsvond.[65] Dergelijke oude ontginningen vinden we met name direct rond de oude nederzetting Vlaardingen en valt samen met de klei- en zandafzettingen van het Vlaardingstelsel. Hier lagen de hoge en dus min of meer droge, opgeslibde vruchtbare gronden. Een voorbeeld van deze oudste ontginningen herkennen we op de kaart van Crucquius (1712) tussen de Groeneweg en de Broekweg. De verkaveling is hier zeer onregelmatig en het grillige slotenpatroon suggereert zelfs de loop van een kreek. Dit rechthoekige terrein sluit direct aan op het grafelijke hof. Ten tijde van deze ontginningen was het dijkenstelsel langs de Maas nog niet aangelegd. Gezien de toenemende wateroverlast in de 11e eeuw zal wel enige mate van bescherming van de ontginningen noodzakelijk zijn geweest. Waarschijnlijk mogen we de Groeneweg en de Broekweg als oude dijken beschouwen.[66] Deze dijken hadden tot doel bescherming te bieden tegen het agressieve Maaswater. Daarom zijn de dijken aan de landzijde,

Munten geslagen in Vlaardingen. Vlaardingen was in de 11e en de 12e eeuw de hoofdplaats van het graafschap Holland. (Bron: Jacobi, 1997)

waar de hoogveenkussens lagen, open. Daar hoefde men aanvankelijk nog geen wateroverlast te verwachten. Door inklinking vanwege de ontginningen zou dat echter op den duur veranderen. De ontginningen van het veengebied die later aanvingen, worden gekenmerkt door regelmatige en zeer lange kavels, de zogeheten strekweren. Hierbij gaat het om grote terreinen die door de graaf in één keer zijn uitgegeven. Dergelijke grootschalige ontginningen hebben vanaf het einde van de 11e eeuw plaatsgevonden.[67]

De slag bij Vlaardingen. Fantasieprent uit de 19e eeuw. (Bron: stadsarchief)

De slag bij Vlaardingen

De graven van Holland, die in de marge van het Duitse Rijk opereerden, eigenden zich ook rechten toe die zij niet mochten uitoefenen. Graaf Dirk III hief illegaal tol op de Maas. Het heffen van tol was een keizerlijk recht, graaf Dirk III was dan ook in overtreding. Tielse kooplieden beklaagden zich dan ook bij de keizer dat de handel op Engeland daardoor vrijwel stil kwam te liggen met als gevolg een daling van de belastinginkomsten voor de keizerlijke schatkist.

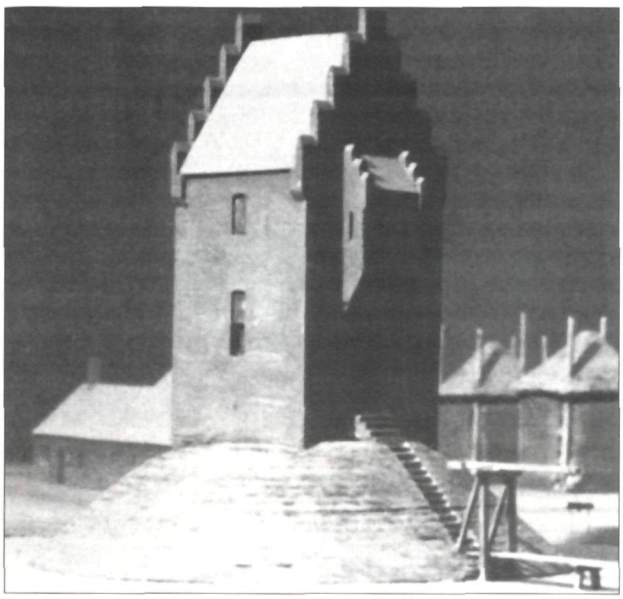
Op de rijksdag in april 1018 in Nijmegen bepaalde keizer Hendrik II dat de tol van zijn opstandige neef, Graaf Dirk III illegaal was en gaf opdracht aan hertog Godfried om met een keizerlijk leger de eigenzinnige graaf aan te pakken. Op 29 juli vertrok er waarschijnlijk vanuit Tiel naar Vlaardingen een keizerlijk leger. Op de slag die die dag te Vlaardingen plaatsvond, zal hier wat dieper worden ingegaan. Hoek, die we al diverse malen hebben genoemd, heeft met betrekking tot de slag een hypothese gelanceerd
die veel navolging heeft gekregen bij andere onderzoekers. Op een aantal essentiële punten zijn er echter nieuwe inzichten ontstaan. Hoek vermoedt op grond van de historische passages van Alpertus van Metz dat de keizerlijke legers in de binnenbocht van de Maas van boord gingen tussen Vlaardingen en Maassluis. Vervolgens laat hij de keizerlijke legers oprukken naar de grafelijke burcht die gelegen zou zijn in Maasland, waar volgens hem de ronde vorm van de burcht ter plaatse van de kerk nog altijd te herkennen is. De graaf die zich met een leger verschanste in de burcht hield contacten met het Friese volksleger dat op hogere vlaktes bij Vlaardingen verscholen lag. Hoek dirigeert het keizerlijk leger via het veenwatertje de Gaag richting Maasland. Alpertus schrijft dat de weg van het keizerlijk leger versperd werd door 'fossis', waarin Hoek de sloten herkent die haaks op de Gaag staan. Hierdoor moet Godfried terugkeren naar de plaats waar ze aangemonsterd zijn met als doel om via een omtrekkende beweging alsnog richting de burcht van Maasland te gaan. Tijdens de terugtocht ontstond echter paniek, volgens Alpertus omdat iemand van de tegenpartij in de achterhoede zou hebben geroepen dat Godfried wegvluchtte. De aanhangers van de graaf in de burcht maakten

vervolgens het volksleger door middel van gebaren attent op het vluchtende rijksleger. De Friezen zagen hun kans schoon en vielen het rijksleger in de rug aan. Uiteindelijk zouden er aan de rijkszijde niet minder dan 900 doden zijn gevallen. De lijken werden beroofd van al hun bezittingen, zelfs hun kleding. Alpertus meldt dat over een afstand van 2 mijl langs de oever er zich een witte glans aftekende van de ontklede lichamen. Zelfs vijf maanden later, in december, lagen er nog lijken.

Er valt echter wel het een en ander op te merken over de plaatsbepaling van de grafelijke burcht door Hoek. De plaats van aanmonstering bepaalt Hoek op grond van de passage in Alpertus van Metz dat de schepen bij terugtrekking drooggevallen waren. De gedachte aan de binnenbocht van de Maas is in dit geval niet onlogisch. De situering tussen Vlaardingen en Maassluis is dan ook goed mogelijk. De tweede gedachtenstap, de plaats van de slag in Maasland, stuit wel op bezwaren. Ten eerste is er tot op heden geen enkel archeologisch spoor van een burcht te Maasland te herkennen. Booronderzoek door Heliniumleden ter plaatse van de kerk hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor een versterking.[68] Ten tweede noemen alle contemporaine bronnen Vlaardingen als plaats van handeling en niet Maasland, terwijl de laatst genoemde nederzetting al enige tijd bestond. Ten derde zijn er volop historische bewijzen dat er een hechte band was tussen Vlaardingen en de graven. Ten vierde zijn er in Vlaardingen historische en archeologische bewijzen voor een grafelijk hof op de locatie Hogewerf (ter plaatse van het Liesveldviaduct). Eigenaardig is dat Hoek het bestaan van het grafelijke hof te Vlaardingen zelf als eerste op grond van schriftelijke bronnen heeft getraceerd. Zonder dit verder met argumenten te staven, gaat hij er blijkbaar vanuit dat dit grafelijke hof geen versterking kan zijn geweest. Archeologisch onderzoek heeft echter aangetoond dat het terrein omgeven is door grachten (zie hiervoor) en zodoende dus verdedigbaar moet zijn geweest. Ten vijfde zijn er ook landschappelijke elementen in Vlaardingen die overeenstemmen met de beschrijvingen van Alpertus van Metz. Alpertus beschrijft hoe het keizerlijke leger zijn oorlogspad versperd zag door 'fossis'. Deze term kan zowel met sloten als dijken vertaald worden. Hoek identificeert de 'fossis' met sloten die haaks op de Gaag staan. Het is echter waarschijnlijker dat we aan dijken moeten denken.[69] Welke dijken worden dan hier bedoeld? Zoals we hiervoor al hebben gezien, is het dijkenstelsel (Maassluissedijk) langs de Maas na 1134 aangelegd, dus deze dijken kunnen dat niet zijn. Al eerder is gesteld dat een rechthoekig terrein met een onregelmatig verkavelingspatroon omsloten wordt door de Groeneweg en de Broekweg. Waarschijnlijk dienden deze oude ontginningswegen aanvankelijk als dijken om de pas ontgonnen wildernis tegen het Maaswater te beschermen.[70] Deze dijken hadden aan de landzijde, waar het hoogveen lag en voordat de ontginningen aanvingen geen wateroverlast te vrezen was, een open einde. Het ligt voor de hand deze dijken te identificeren met de 'fossis' die door Alpertus worden genoemd die blijkens de beschrijving niet het gehele terrein omsloten. Ook rijst de vraag wat bedoeld kan zijn met de mededeling dat de Friezen zich verschansten op de hoger gelegen plaatsen. Er kan hier gedoeld zijn op de hoogveenkussens die grotendeels onontgonnen waren en daardoor als hoogtes in het landschap zichtbaar waren. In deze moeilijk toegankelijke hoogveengebieden zouden de zich verschansende Friezen zeker in het voordeel zijn geweest ten opzichte van het zwaarbepakte rijksleger. Aan de andere kant is het denkbaar dat juist de hoogopgeslibde oeverwallen worden bedoeld die met name rond de nederzettingskern Vlaardingen lagen. Al met al zijn er dus historische, archeologische, numismatische en landschappelijke aanwijzingen dat de grafelijke burcht in Vlaardingen heeft gelegen waarbij de locatie Hogewerf ter hoogte van de Markgraaflaan en het Liesveldviaduct daarvoor het meest in aanmerking komt.

Nieuwe machtsstructuren

In de 11e en de 12e eeuw heeft Vlaardingen zich ontwikkeld tot de belangrijkste nederzetting binnen het graafschap Holland. Nieuwe ontwikkelingen deden zich echter voor. Er waren andere belangrijke vestigingen van het grafelijke gezag ontstaan: Dordrecht, Haarlem en Leiden. De overstromingsramp van 1163, waarbij een groot deel van de ontginningen verloren zal zijn gegaan, zal de interesse van de graven in Vlaardingen aanzienlijk hebben doen verminderen. De grafelijke hof wordt waarschijnlijk na het overlijden van graaf Floris III (1190) verdeeld over diens zoons, graaf Dirk VII en Floris.[71] Het hof werd in 1206 tezamen met het burggraafschap van Leiden verkocht aan verschillende particulieren onder leenverband.[72] De leenmannen van de graaf zagen hun status in de loop van de 12e eeuw stijgen, hetgeen zich ook ging vertalen in hun woonplaatsen. Er ontstond een klasse van welgeborenen (ridders, heren, adel) die op grond van hun status verplicht waren zich te onderscheiden van de niet welgeborenen (huislieden, boeren, ambachtslieden etc.). De welgeborenen deden dat door het wonen op verdedigbare woonplaatsen, die we aanduiden met de term kastelen. De oudste kastelen in het Maasmondgebied zijn opgebouwd uit een houten toren op een aarden heuvel, die voorzien is van een omgrachting. Opvallend is dat de locatie van de oudste kastelen samen vallen met de oude ontginningsboerderij. Het toponiem Clattenburg doet vermoeden dat hier een dergelijk kasteel heeft gestaan. Aan het einde van de 12e eeuw wordt baksteen als bouwmateriaal geïntroduceerd, zodat in de loop van de 13e eeuw de torens in baksteen worden opgetrokken. Voorbeelden hiervan zijn Holy en de

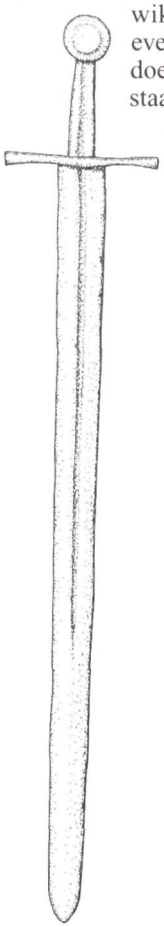
Reconstructie van kasteelheuvel Holy (uit: Van steurvisser tot stedeling).

Joffer Aechtenwoning die rond 1240 gebouwd zijn door de broers van Hoylede.[73] Deze torens waren gebouwd op het maaiveld waarna de grond die vrij kwam uit de gracht tegen de toren werd geworpen, waardoor het gedeelte dat onder de grond kwam te liggen als kelder ging fungeren. In de tweede helft van de 13e eeuw ging men van het opwerpen van een heuvel over tot het omgrachten van een vierkant eilandje, waarbij de vrijgekomen grond uit de gracht wordt gebruikt voor de ophoging van het omgrachte eiland waardoor een rechthoekig egaal verhoogd platform ontstaat. Voorbeelden hiervan zijn aangetroffen op het terrein van 'd' Engelsche Boomgaert' (circa 1275)[74] en Steenhuizen (eind 13e eeuw).[75] Ook zijn er andere terreinen die op grond van hun vorm doen vermoeden dat er een kasteelterrein ligt, zoals in de boomgaard van Hoogstad.[76]

Een belangrijke opkomende nieuwe macht in het graafschap Holland was de stad. Waarschijnlijk kreeg Vlaardingen al aan het begin van de 13e eeuw stadsrechten die door Floris V in 1273 schriftelijk werden bekrachtigd.[77] De stad kreeg hiermee zelf het bestuursrecht. Hierdoor ontstond er een juridische tweedeling in Vlaardingen: de stad met haar burgers en het platteland. Dit laatste kwam onder beheer te staan van een ambachtsheer waardoor de naam Vlaardinger-Ambacht ontstond (oudste vermelding 1276). De ambachtsheer had het ook voor de 'helft' voor het zeggen in de stad.[78] De samenvoeging van beide gemeenten in 1941 kan dan eigenlijk ook als een hereniging worden beschouwd. Ook de waterbeheersing wordt steeds complexer waardoor een centrale aanpak gewenst was, hetgeen uiteindelijk uitmondde in de oprichting van het Hoogheemraadschap Delfland die alle zeggenschap had over alle waterstaatkundige zaken in Delfland.

We zijn met de 13e eeuw aangeland in een tijdperk waarin verschillende machthebbers en nieuwe ontwikkelingen in het spel kwamen: de stad Vlaardingen, het platteland met diverse edelmanswoningen (kastelen), de ambachtsheer en het hoogheemraadschap Delfland. De stadsrechten die Vlaardingen kort na 1200 heeft verkregen en die in 1273 door graaf Floris V werden bekrachtigd, bleken echter geen belofte voor de toekomst te zijn. Integendeel, het was niet veel meer dan een echo van het roemruchte verleden uit de 11e en de 12e eeuw. In 1206 kon Vlaardingen nog gerekend worden tot de belangrijkste steden binnen het graafschap Holland.[79] Bijna twee eeuwen later, in 1398, kwam Vlaardingen ondanks enige groei op de 28e en daarmee laatste plaats binnen de rangorde der steden.[80] De overstromingsramp van 1163 zou nog lang blijven nagolven in de Vlaardingse bewoningsgeschiedenis....

Het verhaal over de Vlaardingse bewoningsgeschiedenis laten we in de 13e eeuw eindigen omdat zich nieuwe ontwikkelingen, die hierboven even zijn aangestipt, zich voordoen. Met deze ontwikkelingen staan we aan het begin van een nieuw hoofdstuk in de Vlaardingse bewoningsgeschiedenis.

Dit zwaard (circa 1300) werd rechtopstaand in de kasteelgracht aangetroffen op de locatie 'd' Engelsche Boomgaert'. Vermoed wordt dat het bij een belegering in 1351 in de gracht terecht gekomen is. (Reconstructietek.: D. Schulz, VLAK)

Nawoord: het waarom achter ontwikkelingen

Geologische veranderingen hebben doorgaans gevolgen voor het landschap. In het Maasmondgebied was het het water dat bewoning mogelijk dan wel juist onmogelijk maakte: enerzijds boden de kreken en de hoogveenkussens goede mogelijkheden voor bewoning, terwijl anderzijds de bewoners juist met wateroverlast kampten. Het waren echter juist de landschappelijke kenmerken en de veranderingen daarin die duidelijke sporen achterlieten in de bodem. Bij moerasvorming werd veen gevormd en nederzettingsresten, ingebed in zand- en kleidekken, getuigen van overstromingen. Het wegtrekken of juist het binnentrekken van een bevolkingsgroep kon natuurlijk ook zijn ingegeven door meer maatschappelijke motieven, zoals overbevolking elders, of een zekere voorkeur op basis van cultureel bepaalde wensen. Dit zijn onderwerpen die voor een archeoloog veel moeilijker te bepalen zijn. Hierdoor neigt men zich te fixeren op geologische motieven voor het beschrijven van de bewoonbaarheid van een landschap. Natuurlijk is het zo dat een ondergelopen landschap niet bewoonbaar is, maar wanneer worden de omstandigheden zo moeilijk dat men het wonen daadwerkelijk opgeeft? We zien dan ook dat de bewoners in Delfland zich voortdurend aanpasten aan het landschap. Ondanks de veenscheuren en de verzakkingen in het veen zocht men in de IJzertijd en de Romeinse Tijd naar oplossingen in lichte houtconstructies en het bouwen op oude huisplaatsen. Ongetwijfeld zal men ook greppels voor de ontwatering hebben gegraven, ze zijn echter moeilijk in het veen terug te vinden.[81] Wel blijkt men in de Romeinse Tijd ook terpen aan te hebben gelegd, zoals de vindplaats bij Schipluiden bewijst. Toen het wonen in de Late IJzertijd verschoof naar de oeverwallen, waar weer andere specifieke problemen golden met betrekking tot de waterhuishouding, zien we dat men reeds in de Late IJzertijd gebruik gaat maken van dammen die gediend zullen hebben voor de regulering van de waterhuishouding. We zien dus dat de mensen de bewoonbaarheid niet hebben laten dicteren door landschappelijke factoren, maar dat de mens, innovatief als hij is, telkens naar mogelijkheden zocht om het landschap bewoonbaar te maken, dan wel te houden.

Waarom er tot op heden geen vindplaatsen in Vlaardingen zijn ontdekt die met zekerheid tussen 175 voor Chr. en 70 na Chr. gedateerd kunnen worden, weten we niet. Het toenemen van de kreekactiviteiten in die periode zou een oorzaak geweest kunnen zijn. Maar als dat het geval was, zullen er gebieden binnen Midden-Delfland zijn geweest die geschikt bleven of juist werden voor bewoning. Er moet dus meer aan de hand zijn geweest. Het zal niet eenvoudig zijn om op deze vragen een antwoord te vinden. Als we ervan uit mogen gaan dat het wegtrekken of binnentrekken van een bevolking tenminste mede bepaald werd door maatschappelijke veranderingen, dan mag de archeoloog hopen dat deze veranderingen ook in het bodemarchief zijn weerslag hebben gekregen. Als zich belangrijke wijzigingen hebben voorgedaan in de bestaanseconomie, zouden we dit ondermeer moeten terugvinden in het vondstmateriaal.

Zo zouden de botsamenstellingen van de gegeten dieren gewijzigd kunnen zijn. Pollen en zaden kunnen informatie geven of er verschuivingen plaatsvonden in de verbouwde gewassen. Ook kunnen veranderingen zichtbaar worden door objecten die samenhangen met een economische productie, zoals ovens, gereedschap voor wolbewerking, melkbereiding etc. Thans zijn we in het stadium beland dat we de bewoningsgeschiedenis in grote lijnen kunnen beschrijven. Het zal nog een lange studie vergen om dieper inzicht te krijgen in de ontwikkelingen en de bewoningshiaten in de Vlaardingse bewoningsgeschiedenis. Ongetwijfeld zullen de toekomstige verklaringsmodellen ook aan discussie onderhevig zijn, maar dat is alleen maar goed, want door discussie worden er vragen opgeworpen, die een goed vertrekpunt vormen voor het opdoen van nieuwe inzichten.

Dankwoord

Het schetsen van bovenstaande bewoningsgeschiedenis is mogelijk geweest doordat ik gebruik heb kunnen maken van door andere gepubliceerde inzichten (zie literatuurlijst). De hier gepresenteerde geschiedenis is mede te danken aan de nimmer aflatende inzet van Helinium-leden die dankzij hun vele waarnemingen en meldingen letterlijk geschiedenis schreven. De hier gepresenteerde bewoningsgeschiedenis is dan ook niet meer dan een bundeling van reeds bestaande inzichten met daarin hoogstens hier en daar een persoonlijke noot. Deze tekst heb ik aan een aantal inhoudelijk deskundigen mogen voorleggen, die er kritisch naar gekeken hebben. Ik wil hier de volgende mensen bedanken voor hun opmerkingen en suggesties: Bert van Bommel, Peter van den Broeke, Jeroen ter Brugge (die mij ook delen van zijn ongepubliceerde eindscriptie ter inzage gaf die met name zeer waardevolle informatie over de Middeleeuwen bevatte), Harm Jan Luth en Matthijs Struijs. Het moge duidelijk zijn, dat al datgene wat in dit artikel als onzinnig kan worden afgedaan, volledig voor mijn rekening komt.

Literatuur

Abbink, A.A., 1993: The Midden-Delfland Project: Iron Age Occupation. In: Helinium XXXXIII, p. 253-301.

Abbink, A.A., 1996: Dwelling on peat. Fissures as a recurrent feature of (pre)historic structures built on peat in the Western Netherlands. In: Analecta Praehistorica Leidensia 26, p. 45-58.

Adrichem, M.C.M., 1980: De gebouwde omgeving in het landelijk gebied van Midden-Delfland. In: Midden-Delfkrant, p.29-32, 13 september 1980.

Beek, B.L. van, 1990: Steentijd te Vlaardingen, Leidschendam en Voorschoten. De vondstverspreiding in laat-neolithische nederzettingen in het Hollandse kustgebied. Proefschrift, Amsterdam.

Besteman, J.C.,1981: Mottes in the Netherlands. A provisional survey an inventory. In: Hoekstra, Janssen en Moerman (red.): Liber Castellorum, 40variaties op het thema kasteel, p.40-59.

Bloemers, J.H.F., 1978: Rijswijk (ZH), de 'Bult', Eine Siedlung der Cananefaten. In: Nederlandse Oudheden 8.

Bommel, B. van, 1990: Binnenstadsonderzoek Vlaardingen. Onderzoek naar de historische waarde van de binnenstad van Vlaardingen. Bijdrage aan het beleid van stadsherstel. Vlaardingen.

Bommel, B. van, 1998: Vlaardingse monumenten en stadsgezichten. In: Historisch Jaarboek Vlaardingen, 42ste jaargang, p.8-65.

Boer, D.E.H. de, en E.H.P. Cordfunke, 1997: Graven van Holland. Portretten in woord en beeld. Tweede druk. Zutphen.

Broeke, P.W. van den, 1991a: Pre- en Protohistorie van de Lage Landen: het chronologisch en het landschappelijk kader, p.171-189. In: J.H.F. Bloemers en T. van Dorp (red.): Pre- & Protohistorie van de lage landen. Houten.

Broeke, P.W. van den, 1991b: De introductie van landbouw: Lössboeren en onverstoorbare kustbewoners, p.213-226. In: J.H.F. Bloemers en T. van Dorp (red.): Pre- & Protohistorie van de lage landen. Houten.

Broeke, P.W., van den, 1991c: Midden-Delfland 1: Algemeen. In: W.A.M. Hessing (ed.), Archeologische Kroniek van Holland over 1990, II Zuid-Holland, Holland 23, p. 332-334.

Broeke, P.W. van den, met bijdrage van M.L.P. Hoogland, 1992A: Een menselijk skelet uit Vlaardingen-West. Bronstijdbewoning in het veengebied. In: Terra Nigra 124, p. 7-13.

Broeke, P.W. van den, P. v.d. Kroft en H. van Londen, 1992B: Midden-Delfland 2: Vlaardingen-West, Schinkelshoek. In: Archeologische kroniek van Zuid-Holland 1991, p.355-357.

Broeke, P.W. van den en H. van Londen, 1995: 5000 jaar wonen op veen en klei. Archeologisch onderzoek in het reconstructiegebied Midden-Delfland, Utrecht.

Broeke, P.W. van den, 1996: A crowded peat area: observations in Vlaardingen-West and the Iron Age habitation of southern Midden-Delfland. In: Analecta Praehistorica Leidensia 26, p. 59-82.

Brugge, J.P. ter, 1991: Project Middeleeuws Vlaardingen. In: Westerheem jaargang 40 N0 5, p.299-307.

Brugge, J.P. ter, 1992: Inheems-Romeinse bewoningsresten op het veen in de Aalkeetpolder te Vlaardingen (Zuid-Holland). Kleine scriptie. Leiden.

Brugge, J.P. ter, 1994: Vlaardingen: Oostwijk. In: W.A.M. Hessing en W.A.M. Hessing (red.), Archeologische Kroniek van Holland over 1994. In: Holland, p. 368-369.

Brugge, J.P. ter, 1992: Ad Flaridingun. Afstudeerscriptie. Leiden.

Bult, E.J., 1980: Archeologische vondsten en het cultuurlandschap van Midden-Delfland. In: Midden-Delfkrant, p. 15-28, 13 september 1980.

Bult, E.J. 1983: Midden-Delfland, een archeologische kartering, waardering en bewoningsgeschiedenis. In: Nederlandse Archeologische Rapporten Nr. 3.

Bult, E.J., 1986: Ontginning en bewoning ten noorden van de Maasmond en de landschappelijke veranderingen die daarbij optraden. In: Rotterdam Papers V, p.115-136.

Bult, E.J., 1988: Sociale en economische betekenis van begraven hofsteden in Delfland. In: Westerheem, jaargang 37, no.2, p.126-140.

Bult, E.J. en D.P. Hallewas, 1990: Archaeological evidence for the early-medieval settlement around the Meuse and Rhine deltas up to ca AD 1000. In: Besteman et al, 1990: Medieval archeaology in the Netherlands. Assen.

Clason, A.T., 1976: Animal and Man in Holland's Past, in: Palaeohistoria vol. XIII A.

Clason, A.T., 1977: Jacht en veeteelt; van prehistorie tot Middeleeuwen. Haarlem.

Clason, A.T., 1992: Archaeozoölogie, syllabus BAI-Groningen.

Fontijn, D., 1994: Van late ijzertijd naar de Romeinse Tijd in Midden-Delfland. Een onderzoek naar veranderingen in de inheemse aardewerktraditie aan de hand van vondstcomplexen uit de omgeving van Vlaardingen en Maasland. Kleine scriptie. Leiden.

Fontijn, D., 1995: Eenzaam en alleen? Een late ijzertijd-vindplaats uit Maasland (Z.H.). In: Westerheem, jaargang 44, nr.2, p. 55-62.

Gijn, A.L., van en H.T. Waterbolk 1984: The colonisation of the salt marshes of Friesland and Groningen: The possibility of a transhumant prelude. In: Palaeohistoria 26, p. 101-122.

Glasbergen, W., e.a., 1961: De Neolithische nederzettingen te Vlaardingen (Z.H.). In: Glasbergen, W. en W. Groenman- van Waateringe, In het voetspoor van A.E. van Giffen, Amsterdam/ Groningen.

Graaf, R. de, 1996: Oorlog om Holland. 1000-1375. Hilversum.

Haalebos, J.K., 1999: Nederlanders in Roemenië. In: Westerheem jaargang 48, nr. 6, p.197-210.

Havelaar, L. 1970: Een huisplattegrond uit de Vroege-IJzertijd te Vlaardingen. In: Westerheem, jaargang XIX, nr. 3, p. 117 t/m 152.

Heeringen, R.M. van, 1992: The Iron Age in the Western Netherlands. Amersfoort.

Heinsbroek, P.G., 1991: Een opmerkelijke vondst bij het vervaardigen van een geologisch profiel. In: Terra Nigra 120, p. 6-14.

Henderikx, P.A, 1987: De beneden-delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot circa 1000. Hollandse Studiën 19. Hilversum.

Hoek, C., 1972A: De voormalige hofstad Steenhuizen in Vlaardingerambacht. In: Ons voorgeslacht. Maandblad van de Zuidhollandse

Vereniging voor Geneaologie, p. 33-134.

Hoek, C., 1972B: De ontwikkeling gedurende de dertiende eeuw van het verdedigbare bakstenen huis in het Maasmondgebied. In: Holland, vierde jaargang, nr. 5, p. 201-239.

Hoek, C., 1973A: De Middeleeuwen. In: T. Vos-Dahmen von Buchholz (red.), Van steurvisser tot Stedeling. Vlaardingen, p.118-146.

Hoek, C., 1973B: De hof te Vlaardingen. In: Holland, vijfde jaargang, nr.2, p.57-91.

Hoek, C., 1980: Het verkavelingspatroon van Midden-Delfland. In: Midden-Delfkrant, p.7-14, 13 september 1980.

Hoek, C., 1981: Begraven hofsteden in het Maasmondgebied. In: Hoekstra, Janssen en Moerman (red.): Liber Castellorum, 40 variaties op het thema kasteel, p.122-143.

Hoeven, A. van der, 1845: Geschiedenis der stad Vlaardingen, voor het opkomende geslacht. In gesprekken. Vlaardingen.

Jacobi, H.W., 1997: Muntvondsten uit het tracé van de spoortunnel te Rotterdam. In: Boorbalans 3, p.279-p.297.

Koch, A.C.F., 1970: Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299. 's-Gravenhage.

Koot, C.W., 1994: The Midden-Delfland research project: iron age occupation in a wetland. In: S. Milliken en C. Peretto (eds): Archaeology, methodology and the organisation of research, p.97-110. Isernia.

Koot, C.W., 1995: Midden-Delfland 1: Holiërhoekse polder. In: Archeologische kroniek Zuid-Holland, p. 342-343.

Kroft, P. van der, 1996: Geo-Archeologische Inventarisatie 'D'Engelsche Boomgaert'. In: Archeologische Rapporten Nr. 4, Vlaardingen.

Lauwerier, R.C.G.M., 1988: Animals in Roman times in the Dutch eastern river Area. In: Nederlandse Oudheden 12.

Londen, H. van, 1995: Rapportage van het archeologisch onderzoek naar bewoningssporen uit de Romeinse Tijd. Onderzoek in het kader van het Midden-Delflandproject IPP. Amsterdam.

Louwe Kooijmans, L.P., 1985: Sporen in het land. De Nederlandse delta in de prehistorie, Amsterdam.

Moerman, J.W.,1980: Kasteelwerven in en om Midden-Delfland. In: Midden-Delfkrant, p. 33-39, 13 september 1980.

Moree, J.M. en J.P. ter Brugge, 1993: Een onderzoek naar de omvang en kwaliteit van het bodemarchief en de hiermee verband houdende te verwachten knelpunten, Vlaardingen.

Moree, J.M., 1991: Opnieuw Vlaardingen-cultuur in Vlaardingen. In: Terra Nigra 118/119, p. 6-11.

Naije, M.,1998: Radarhoogtemetingen en de (voorname) rol van Delft. In: Ben Herbergs, Watertovernaars. Delftse ideeën voor nog 200 jaar Rijkswaterstaat. Delft.

Prummel, W., 1992: Veeteelt, jacht en visserij op Voorne-Putten in de IJzertijd. In: Döbken, A.B, (red.), BOORbalans 2. Bijdragen aan de bewoningsgeschiedenis van het Maasmondgebied. Rotterdam, p. 131-144.

Ridder, T. de, 1994: Gender en archeologie. Rolpatronen in de Romeinse Tijd. Afstudeerscriptie, Leiden.

Ridder, T. de, 1998A: Hoe oud is Vlaardingen eigenlijk? Deel 1: de oudste bewoners. In: Terra Nigra, nr. 143, p. 27-36.
Ridder, T. de, 1998B: Hoe oud is Vlaardingen eigenlijk? Deel 2: de materiële nalatenschap van de Vlaardingen-cultuur. Jagers of boeren. In: Terra Nigra, nr. 143, p. 27-36.

Ridder, T. de, 1998C: De oudste deltawerken: dammen en duikers uit het begin van de jaartelling. In: Ben Herbergs, Watertovernaars. Delftse ideeën voor nog 200 jaar Rijkswaterstaat. Delft.

Ridder, T. de, 1999A: Het Millenniumprobleem: 2000 jaar oud. In: Musis, december 1999, jaargang no.5, no. 11, p. 348-353.

Ridder, T. de, 1999B: Historisch onbekend kasteelterrein ontdekt. Archeologisch onderzoek op voormalig Kolpabadterrein te Vlaardingen. In: Midden-Delflandkrant, nr. 97, p. 10. Ook VLAK-overdruk Nr.1.

Ridder, T. de, 1999C: De oudste deltawerken van West-Europa. Tweeduizend jaar oude dammen en duikers te Vlaardingen. In: Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis. 8e jaargang, nr. 1, p. 22. Ook VLAK-overdruk Nr.2.

Ridder, T. de, 1999D: Hoe oud is Vlaardingen eigenlijk? Deel 3: mensen in het moeras. De Bronstijd. In: Terra Nigra, nr. 143, p. 29-31.

Ridder, T. de, 1999E: VLAK-vondst: Romeins scheerschuim. Romeinse nepmunt ontdekt op het bedrijventerrein Hoogstad. In: Terra Nigra, nr. 146, p. 14-16.

Ridder, T. de, 2000: Hoe oud is Vlaardingen eigenlijk? Deel 4. In: Terra Nigra, Nr. 147, p. 56-67.

Rij, H. van, 1980: Alpertus van Metz. Gebeurtenissen van deze tijd. Amsterdam.

Roymans, N., 1996: The sword or the plough. Regional dynamics in the romanisation of Belgic Gaul and the Rhineland area. In: Amsterdam archaeological studies I, Roymans (red.), p. 9-126.

Struijs, M.A., 1998: Willibrord en Vlaardingen. In: Terra Nigra, nr.143, p. 49-64.

Therkorn, L.L., 1987:The structures, mechanics and some aspects of inhabitant behaviour. In: R.W. Brandt, W. Groenman-van Waateringe, S.E. van der Leeuw (eds), Assendelver Polder Papers I, p. 177-224, Cingula 10, Amsterdam.

Trierum, M.C., 1992: Nederzettingen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd op Voorne-Putten, IJsselmonde en in een deel van de Hoekse Waard. In: Döbken, A.B, (red.), BOORbalans 2. Bijdragen aan de bewoningsgeschiedenis van het Maasmondgebied. Rotterdam, p. 15-102.

Valk, A.J. van der, 1980: De wording en verwording van de bodem van Midden-Delfland. In: Midden-Delfkrant, p. 3-6, 13 september 1980.

Vermeer, G., 1998: Reactie op het artikel 'Willibrord en Vlaardingen'. In Terra Nigra nr. 143, p. 57-59. In: Terra Nigra 144, p. 38-41.

Westerdijk, P.J.,1998: Het stadsrecht dat graaf Floris V in 1273 aan Vlaardingen verleende, mede bezien in de context van de tijd. In: Terra Nigra, 143, p. 14-26.

Wind, C. 1973: De late steentijd. In: T. Vos-Dahmen von Buchholz (red.), Van steurvisser tot stedeling. Vlaardingen, p. 42-65.

Wind, C., 1973: De IJzertijd. In: T. Vos-Dahmen von Buchholz (red.), Van steurvisser tot stedeling. Vlaardingen, p. 79-103.

Noten

1. M. Naeije, 1998, p.189.
2. Louwe Kooijmans, 1985, p.81.
3. Louwe Kooijmans, 1985.
4. Ter Brugge, 1994, p.368.
5. Clason, 1992, p.8-9.
6. Van den Broeke, 1991b, p.215.
7. Van den Broeke, 1991b, p.213.
8. Louwe Kooijmans 1985.
9. De botten van schaap en geit lijken zoveel op elkaar dat ze bij de botdeterminatie onder de noemer schaap/geit worden ondergebracht.
10. C14-dateringen: GrN-19619 3080 ± 40 BP en GrN-18960 3060 ± 40 BP (Van den Broeke, 1996, p.77).
11. Van Heeringen, 1992, p.224.
12. Van den Broeke, 1996, p.62.
13. Bult, 1983, p.23. Van den Broeke, 1992A, p.11, noot 9.
14. Het betreft de vindplaatsen:
Vlaardingen, Holierhoekse-polder, VLAK-code 4.23
Vlaardingen, Krabbeplas, Midden-Delfland-code 16.75.
Maasland, Foppenpolder, Midden-Delfland-code 15.04.
(Van den Broeke, 1996. p.71, p.78, noot 19).
15. Stratigrafische opbouw (Van Heeringen, 1992, p.68):
tot 70 cm onder oppervlak klei
- 70/73 tot 85 cm onder oppervlak woonlaag
- 85-88 cm kleilaag
- 88-91 cm woonlaag
- 91 cm en dieper, veen.

16. In de documentatie over de opgraving worden geen houtmonsters vermeld. Onduidelijk is dan ook waar de determinaties in Van Heeringen (1992, p.68) op zijn gebaseerd.
17. Mededeling van de heer S. Henderickx. Een herinterpretatie van deze huisplattegrond zal verschijnen in Terra Nigra Nr.148.
18. Abbink, 1996, p. 49.
19. Van den Broeke, 1996, p.74.
20. Van Heeringen komt op 24 koeien (Van Heeringen, 1992, p.229)
21. Van Gijn en Waterbolk, 1984.
22. Van Trierum, 1992, p.56.
23. C14-datering: 2320 ± 70 BP GrN-1951 (Bron: Van Heeringen, 1992, p.61).
24. Wind, 1973, p.90 en 91; Van Heeringen, 1992, p.61 en 62.
25. Koot, 1995, p.343.
26. Koot, 1995, p.342-343.
27. C14-datering: 2275 BP + 35 BP, GrN-18641 (Van den Broeke, 1996, p.62; Van den Broeke, 1991, p. 332-334).
28. Het gaat om de schenkingsakte uit 726/727 waarin wordt vermeld dat de door Heribald gestichte kerk in de gouw Marsum waar de Maas in de zee vloeit ('in pago Marsum, ubi Mosa intrat in mare') door Willibrordus aan het klooster te Echternach wordt geschonken. (Koch, 1970, p.5)
29. Zie voor deze discussie Fontijn 1994 en 1995.
30. Van Heeringen, 1992, p. 257.
31. Het gaat om vindplaats (Midden-Delfland code) 16.10. De C14-dateringen: 2130 ± 25 BP (GrN 19602) en 2120 ± 20 BP (GrN 19603).
32. Deze problematiek wordt besproken door Fontijn (1994 en 1995).
33. Het ontbreken van oudere vindplaatsen op de kreekafzettingen, kan niet gebruikt worden als argument voor een begindatering van het stelsel. Het is immers mogelijk dat er eerder gewoond is op de betreffende kreekafzettingen, maar dat die bewoning geheel verspoeld is, maar ook dan zouden we de verspoelde nederzettingsresten voor een deel toch terug moeten vinden. Eveneens is het denkbaar dat het stelsel wel ouder is, maar dat er op de afzettingen, om wat voor reden dan ook, geen bewoning plaatsvond. Er zijn namelijk wel aanwijzingen dat in de Vroege IJzertijd kweldervorming optrad (Van der Kroft 1996). We mogen aannemen dat deze kwelder door prielen en kreken werd doorsneden, zodat het ontstaan van het Vlaardingstelsel mogelijk al in de Vroege IJzertijd geplaatst kan worden.
34. Bijvoorbeeld de vindplaats in de Aalkeet-Buitenpolder te Vlaardingen (Ter Brugge, 1992).
35. Roymans, 1996, p.21.
36. Roymans, 1996, p.59.
37. Henderikx, 1987, p.27.
38. Van Bommel, 1990, p.37.
39. Van der Hoeven, 1840, p.3 en verder. Het overstromingsverhaal kan echter ook betrekking hebben op de overstromingen in 1133/1134 en 1163/1164.
40. Het vervaardigen van aardewerk wordt doorgaans toegeschreven aan vrouwen op grond van antropologische voorbeelden. Maar ook als het vervaardigen van aardewerk een mannentaak zou zijn geweest, geldt op zich hetzelfde verhaal. Het vervaardigen van aardewerk moet dan immers door vrouwen worden overgenomen terwijl daarvoor minder tijd ter beschikking is.
41. Hoewel we hierbij dienen aan te tekenen dat de afname in de versiering van het aardewerk al in de Late IJzertijd lijkt te zijn ingezet.
42. Haalebos 1999.
43. Bloemers, 1978.
44. Schiedam, polderweg, Midden-Delfland code 11-23 (Van Londen, 1995).
45. De Ridder, 1999E.
46. Lauwerier, 1988; Roymans, 1996, p.60.
47. Vaak wordt in de literatuur een exact jaartal vermeld, meestal het jaar 695, met de vermelding dat er te Vlaardingen door Willibrord een kerk werd gesticht. Zowel de vermelding van het jaar als de stichting door Willibrord missen elke bewijslast. (Koch, 1970, p.2-6)
48. Hoek, 1973B, p.69. Het gaat om een aantekening in het sacramentarium van de abdij van Echternach die vermeldt dat de kapellen te Kethel en Overschie ressorteren onder de moederkerk te Vlaardingen. Deze aantekening kan voor 1048 gedateerd worden.
49. VLAK-code 1.25; Ter Brugge, 1991.
50. Hoek, 1973, p.127-128
51. Struijs, 1998, p.56.
52. Struijs, 1998.
53. Schriftelijke mededeling van Van Bommel.
54. Hoek 1973A.
55. Hendrikx, 1983.
56. Hoek, 1973B, p.59.
57. Van Bommel, 1990, p.52.
58. De Boer en Cordfunke, 1997, p. 34-35.
59. Hoek, 1973B, p.82-83.
60. In het Koninklijk Muntkabinet te Stockholm bevindt zich een muntje met de opschriften 'COMES' (graaf) en op de keerzijde 'Flardiga' (1). Verder (2) is er een afbeelding van een Hollandse munt bekend met het opschrift GREVE en MONETA uit het Zweedse muntenkabinet die waarschijnlijk te Vlaardingen geslagen is. Voorts is er nog een (3) derde munt uit hetzelfde kabinet bekend met het opschrift GREVE MONETA en een dubbelportret. Bij het metrotunnelproject te Rotterdam is een munt (4) aangetroffen die van hetzelfde type is als nummer 3. Deze vier munten zijn waarschijnlijk te Vlaardingen geslagen in de periode 1080 tot 1121 (Jacobi, 1993). Mogelijk zijn ook enkele 12e-eeuwse munten die in Noord-Holland zijn aangetroffen geslagen te Vlaardingen (mondelinge mededeling Bouke van der Veen, medewerker Koninklijk Penningkabinet te Leiden).
61. Ter Brugge, 1992, p.4.
62. Het wildernisregaal heeft betrekking op het recht op onontgonnen gronden.
63. Volgens J. ter Brugge (schriftelijke mededeling) zijn er wel degelijk vondsten gedaan die dateren uit de 7e tot de 9e eeuw.
64. Hoek, 1973A, p.125.
65. Hoek, 1980.
66. Ter Brugge, 1992.
67. Hoek, 1973A, p.125.
68. Schriftelijke mededeling J. ter Brugge. Op basis van booronderzoek heeft J. ter Brugge geconcludeerd dat de kerkheuvel pas in de eerste helft van de 12e eeuw is opgeworpen. Het oude Maasland ligt waarschijnlijk zuidelijker (thans Maassluis).
69. De Graaf, 1996, p.102.
70. Ter Brugge, 1992.
71. Ter Brugge, 1993, p.5.
72. Hoek, 1973, p.74.
73. Hoek, 1972B.

74. De Ridder 1999B.
75. Steenhuizen wordt in 1317 vermeld als nog niet voltooid en onbewoond. (Hoek 1972B en Hoek 1973B).
76. Van Bommel, 1998, p.15.
77. Westerdijk, 1998.
78. Schriftelijke mededeling Ter Brugge.
79. In oktober 1206 eindigt de Loonse oorlog (1203-1206) waarbij Graaf *Willem het moest afleggen tegen zijn aangetrouwde neef Lodewijk* van Loon. Willem moest alle leen- en dienstmannen in Holland bevelen de graaf van Loon leenhulde te doen en trouw te zweren.
Willem moest speciaal ervoor zorgen dat ook de plaatsen Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem Lodewijk van Loon als graaf accepteerden. Hieruit kan worden opgemaakt dat Vlaardingen tot de vier belangrijkste steden binnen het graafschap Holland gerekend mag worden. (Bron: De Boer en Cordfunke, 1997, p.60.)
80. Van Bommel, 1990, p.51.
81. Een voorbeeld van een greppel in het veen is ontdekt in de Aalkeet-Buitenpolder te Vlaardingen (Ter Brugge, 1992, p.15.)

De opgravingen van het IPP in de Westwijk. Op de achtergrond de Maas. (Foto IPP)

